

PROŠLOST

**GRAČANIČKI
GLASNIK**
časopis za kulturnu
historiju

Broj 40, godina XX,
novembar, 2015.
[str. 17-53]

© Monos 2015

Administrativno područje opštine Gračanica u periodu od 1962. do 1992. godine: međuetnički odnosi i razvojne proturječnosti

Dr. sc. Omer Hamzić

Predmet ovog istraživanja su naselja sa dominantno srpskim i naselja sa dominantno bošnjačkim narodom, koja su, do 1992. godine, odvojeno egzistirala u okvirima administrativnih granica opštine Gračanica. Učinjen je pokušaj da se na jednom malom, ali etnički podijeljenom prostoru identifikuju uzroci i posljedice razvijenosti jednih i zaostajanja u razvoju drugih etničkih zajednica (naselja). Uprkos vladajućoj politici, primjetno je da se vremenom ukupna društveno-ekonomska razvijenost, odnosno nerazvijenost tih naselja počinje sve otvorenije povezivati sa njihovim nacionalnim sastavom, naročito poslije šezdesetih, kada se i institucionalno (i po Ustavu) organizuju kao mjesne zajednice. Nakon historijskih promjena, poslije 1990. godine, te se razlike "napuhuju" do krajnjih granica da bi poslužile kao podloga za nacionalističku euforiju u ugroženosti jednog od strane drugog naroda, u konkretnom slučaju o ugroženosti Srba od strane Bošnjaka. Katastrofalne posljedice takve euforije, uveliko opterećuju međunacionalne odnose na ovim prostorima i danas. Stoga ima smisla pitanje: ko je tu koga, zapravo, ugrožavao. U traganju za odgovorom na to pitanje, autor je došao do niza podataka i činjenica na osnovu kojih se, njihovom komparacijom, može nedvojbeno zaključiti: prvo, da su, u naznačenom periodu, srpska naselja i srpske mjesne zajednice, objektivno, imale povoljnije uslove razvoja u odnosu na bošnjačke (muslimanske) i drugo, da je nacionalistička euforija o ugroženosti (i

PROŠLOST

eksploataciji) jednih od strane drugih bila, objektivno, bez ikakvog osnova.

Ključne riječi: Gračanica, ravnomjeran razvoj, reljef, privreda, demografija, Bošnjaci, Srbi

Uvod

Pitanje razvijenosti, odnosno nerazvijenosti pojedinih naselja ili područja, kao složeno razvojno, ali i političko pitanje, po pravilu se u multietničkim zajednicama, kakva je bila i opština Gračanica, prelamalo i kroz međunacionalne odnose i u vremenu koje promatramo, kvarilo opću sliku, relativno dobrih međunacionalnih odnosa koju je kreirao režim. Od završetka Drugog svjetskog rata, do početka rata za Bosnu i Hercegovinu, 1992. godine, Gračanica se, prema tadašnjim zvaničnim državnim kriterijima, nalazila u društvu nerazvijenih ili nedovoljno razvijenih opština u Bosni i Hercegovini. Cijelo područje opštine, međutim, nije bilo nerazvijeno. Neka naselja su, očigledno i bez primjene službeno utvrđenih kriterija, bila visoko iznad republičkog prosjeka, dok su neka imala karakteristike izrazito nerazvijenih itd. U slučaju opštine Gračanica, te razlike bile su "opečaćene" i nacionalnim sastavom stanovništva stanovništva. U lokalnoj politici ispoljavale su se kroz nesuglasice oko davanja ili uskraćivanja podrške i pomoći iz društvenih fondova ili sa viših nivoa vlasti kako privrednom razvoju, tako i podizanju društvenog standarda na mikro planu kao što su putevi, voda, električna struja, telefonija itd. Iako je sedamdesetih godina prošlog stoljeća bilo pokušaja da se ustanovi politika ravnomjernijeg razvoja ove opštne¹, na toj osnovi će, ipak kasnih osamdesetih, uslijediti optužbe da se jedni razvijaju na račun drugih, da su pripadnici jedne nacionalnosti ugroženi od onih drugih itd. Umjesto konstruktivnog društvenog napora ka ujednačenom razvoju i jednih i drugih, nakon pada komunizma i

uvođenja višepartijskog sistema, početkom devedesetih, te će razlike poslužiti za kreiranje političkih parola o ugroženosti jednog od strane drugog naroda. Potom će uslijediti zahtjevi za podjelu svega što je bilo zajedničko (odjeljivanje jednih od drugih), a zatim i poziv na osvetu za sve nepravde i istorijske grijehe "koje nam anam oni učiniše".

A ko je, zapravo, bio ugrožen?

Objektivno gledajući, razlike u razvijenosti između srpskih i bošnjačkih naselja na opštini Gračanica, bile su posljedica određenih historijskih, prirodnih i drugih faktora koji su uticali na brži razvoj jednih, a stagnaciju i zaostajanje drugih.

Identifikacijom tih faktora i drugih karakteristika etnički različitih dijelova opštine, u ovom tekstu učinjen je pokušaj da se dođe do odgovora na pitanje: kako i zašto su nastajale razlike u razvijenosti između dominantno srpskih i dominantno bošnjačkih naselja na ovoj opštini i koji su bili objektivni faktori razvoja ovoga kraja u zadnjih dvadesetak godina Socijalističke Jugoslavije.

Rad se zasniva na podacima iz pojedinih priloga Prostornog plana opštine Gračanica iz 1985. godine, kao i na drugim analitičkim materijalima, koji su za potrebe raznih struktura vlasti, od osamdesetih godina prošlog stoljeća, rađeni u okviru tadašnjeg Opštinskog zavoda za plan, analize i statistiku.

Da bi se prilog rasteretio od obimne "statistike", na kraju su mu pridodati odabrani tabelarni pregledi koji potkrepljuju iznesene konstatacije u tekstu, a mogu poslužiti i kao izvor za neka druga istraživanja na ovom području.

1. Prirodno-geografske karakteristike

1.1. Reljef

Prirodno-geografske različitosti pojedinih dijelova predratne opštine Gračanica mahom su se poklapale sa različitim etničkim sastavom stanovništva. To se smatra jednom od bitnih karakteristika ovih prostora.

¹ Više o tome u: Omer Hamzić, Likovi zavičaja: Ahmet Mahmutović, frontovac sa Sremskog fronta, *Gračanički glasnik* br. br. 38., Gračanica 2014., 167–175

U pogledu geološkog sastava, morfogeneze, genetskih tipova i sadašnjih dominirajućih oblika reljefa, ovaj prostor tretirao se kao tipičan primjer područja na obodu Panonskog mora. Prema krupnijim dominantnim oblicima reljefa, ta se teritorija dijelila na tri cjeline: trebavsku, ozrensku i sprečansku.

Planina Trebava na sjeveru (694 m), manja planina Ratiš (569 m) na istoku i pobjeđa koja se spuštaju sa ovih planina ka dolini Spreče, Lukavice Rijeke, Džakulske rijeke i pritokama Velike Tinje na istoku, čine, ustvari, brdsko zemljište koje se iz panonskog ruba, tj. Posavine blago izdiže u nisko položene brežuljke. Ti se brežuljci protežu prema jugu i jugo-zapadu i nešto okomitije spuštaju u dolinu Bosne, Spreče i Tinje. Između njih se izdižu vrhovi, među kojima su najviši Vis iznad Malešića (694 m), Sijedi Krš iznad Babića (664 m), Palin vis (665 m) iznad Skipovca i Monj (532 m) iznad Doborovaca.

Područje Ozrena ravnomjerno se izdiže iz doline Spreče u prostrani lančani planinski masiv i u cjelini predstavlja srednje gorje koje dostiže visinu od 500-917 metara. Najviši vrhovi su: Velika Ostrovnica iznad izvorišta Prenje (917 m), Krstasta ploča (893 m), Kraljica (883 m), Gostilj (774 m) i Gradišnik (510 m).

Duga i prostrana dolina Sreče (sa nadmorskom visinom koja na gračaničkoj opštini iznosi 151-200 m) odvaja planinu Ozren od Trebave. Prosječna širina Sprečkog polja iznosi oko 4 km. Sprečko polje je najuže kod Miričine (oko 1200 m), a najšire kod Boljanića (oko 6000 m). Na nizinski dio, s lijeve strane Spreče, nadovezuju se grebeni i kose koje imaju blago nagnute padine i zaobljene vrhove Ozrena. Ovaj dio sačinjavaju manje ili veće terase iznad korita vodotoka čija nadmorska visina ne prelazi 500 m. Dalje, u pravcu juga uzdižu se grebeni i kose Ozrena sa znatno strmijim nagibima i najvišim vrhovima te planine.

Na desnu polovinu sprečanske doline u pravcu sjevera nadovezuju se padine Trebave, koje imaju blagu do umjerenu strmost,

izuzev užih pojaseva oko vodotoka, gdje se pojavljuju strmine u vidu kanjonskih litica.²

Ovo područje pripada umjereno-kontinentalnom klimatu. Njegove karakteristike uslovljene su, prije svega, malim visinama terena (do 500 metara), pravcem pružanja i utjecajima susjednih krupnih klimatskih cjelina kao što su Panonska nizija i srednjobosanske planine. Grebeni planine Trebave i Ratiša sprečavaju prodore hladnih zimskih vjetrova iz Panonske nizije, a planina Ozren onemogućava uticaj planinske Bosne. Otvorenost doline Spreče prema zapadu omogućuje prodore i utjecaje zapadnih vjetrova, koji donose dosta padavina. Izvjesna "zaklonjenost" većeg dijela teritorije opštine (prvenstveno doline Spreče i okolnih pobjeđa) daje klimi ovog područja neka župska obilježja sa dosta blagim zimama i bez izrazito niskih temperatura. Po svojim orografsko-klimatskim karakteristikama, teritorija ranije opštine Gračanica obično se dijelila na tri različita geografska područja: nizinsko, brdsko i planinsko. Nizijsko područje sprečke doline (do 200 metara nadmorske visine) zahvata površinu od 164,19 kvadratnih kilometara, brdsko područje na nadmorskoj visini od 200-500 metara prostire se na 152,3 kvadratnih kilometara, a planinsko iznad 500 metara nadmorske visine na sjevernom rubnom dijelu opštine na površini od 40,59 kvadratnih kilometara.

1.2. Vode

Područje opštine je bogato i površinskim i podzemnim vodama. Rijeka Spreča (ime joj je keltskog porijekla), kao jedna od najvećih rijeka u BiH, glavni je vodotok na opštini Gračanica. Od izvorišta kod Zvornika do ušća u Bosnu kod Doboja dugačka je 115,75 km, a zahvata slivno područje površine 1947 km². Ubraja se u vodom bogatije rijeke. Kroz gračaničku opštinu protječe dužinom od 30-

2 Rusmir Djedović, Fizičko-geografske karakteristike opštine Gračanica, *Gračanički glasnik* br. 34, Gračanica 2012., 140-150

Teritorija	Ukupna izdašnost: prosječno l/sec		Kaptirano: prosječno l/sec		Broj stanovnika 1991. godine	
	l/sec	%	l/sec	%	Ukupno	%
Bošnjačka naselja:	84	58	61,4	60,6	46.442	78,6
Srpska naselja:	61	42	39,9	39,4	12.628	21,4
Opština ukupno:	145	100	50.65	100	59.070	100

Tabela 1. Izdašnost prirodnih izvora u bošnjačkim, odnosno srpskim naseljima opštine Gračanica

35 km i prima veći broj pritoka i sa lijeve i sa desne strane. Nešto značajnije pritoke s desne strane su joj: Rašljevska rijeka (11 km), Bjelivoda–naziv u Gornjoj Lohinji ili Lohinjska rijeka–naziv u Donjoj Lohinji (9 km), Sokoluša (11,5 km) sa pritokama Drijenčom (10 km), Babičkom, Piskavičkom i Škaho- vičkom rijekom. Sliv Sokoluše, koja protječe kroz Gračanicu, zahvata površinu od 39 km². Sve pritoke Spreče s desne strane mahom su bujičnog karaktera.

S lijeve strane u Spreču se ulijevaju Jadrina (14 km), Kamenska rijeka (8,5 k.), Prenja (13 km) i Krušik rijeka (8,5 km).

S Trebave ka Bosni teče Lukavička rijeka (duga 34 km), kroz opštinu Gračanica 16 km, a ka Maloj Tinji Džakulska rijeka, duga 22 km, u opštini 15 km.

Prisustvo podzemnih voda, posebno u dolinama rijeka, koje su pronađene buše- njem, omogućilo je snabdijevanje Gračanice dovoljnim količinama pitke vode, zatim D. Orahovice, Miričine, Doborovaca i još nekih naselja na opštini.

Izdašnost prirodnih izvora u bošnjačkim, odnosno srpskim naseljima opštine, naspram broja stanovnika tih područja daje se u tabeli 1.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća na cijeloj teritoriji opštine vršene su masov- ne kaptaže živih izvora i odvođenje vode za pojedinačne ili manje grupe seoskih doma- ćinstava. To je mahom rađeno nestručno, neorganizovano i stihijski, bez ispitivanja kapaciteta i stvarnih potreba, što će kasnije otvoriti mnoge zdravstvene i ekološke pro- bleme.

Iz pregleda prirodnih izvora i njihove iz- dašnosti na području nekadašnje gračaničke opštine i podataka koji su izvedeni i stavlje- ni naspram broja bošnjačkog i srpskog sta- novništva, može se zaključiti da je u pogledu prosječne izdašnosti izvorišta i potencijalnih količina vode po stanovniku znatno povolj- nija situacija bila u srpskim u odnosu na boš- njačka naselja (tabela 1).

1.3. Prirodni resursi, zemljište i šume

Aluvijalna tla u dolini Spreče i drugih rijeka veoma su plodna. Usljed uticaja pod- zemnih voda ponegdje prelaze u močvar- no-glejno tlo, koje se odvodnjom pretvara u plodno. Na blažim padinama oboda doli- ne Spreče, nalaze se deluvijalno-aluvijalna tla, pogodna za oranice, šume i pašnjake, a pobrđa prema Ozrenu i Trebavi su pogodna za ratarstvo i voćarstvo. Na višim terenima uglavnom je smeđe tlo, zaštićeno bazama i manje kiselo-smeđa tla, pogodna za gajenje krompira, raži, zobi, ječma itd.

Zahvaljujući plodnom zemljištu, blažoj i povoljnijoj klimi, relativno je dobro razvijen biljni i životinjski svijet. Više od 95% teritori- je nekadašnje opštine pripadalo je kategoriji produktivnog zemljišta (više od 200 km² ili 50% zasijavalo se poljoprivrednim kultura- ma, a 163 km² ili 43% površine je pod šuma- ma). Šume i viši tereni pogodni su za lov div- ljači. Najviše ima srna, zečeva, divljih svinja, fazana itd.

Prema statistici opštine, do 1992. godine, od ukupno 38.700 hektara površine opštine, kategoriji poljoprivrednog zemljišta pripa- dalo je 17.994 hektara, dok su šume zahva-

Naziv zemljišta (površine)	Ukupna površina zemljišta (ha):	Bošnjačko područje:	%	Srpsko područje	%
Površina opštine	38.705	18.399	47,5	20.306	52,5
Poljoprivredno zemljište	17.944	10.993	61,3	6.951	38,7
Korisno zemljište II, III, IV-b i V kategorije	15.078	9.159	61	5.919	39
Za ratarstvo	45.40	2.167	48	2.373	52
Za voćarstvo	3.593	2.233	62	1.360	38
Livade i pašnjaci	6.946	4.760	68,5	2.186	31,5
Teže obradivo zemlj. (IV-a i VI kategorije)	2.865	1.829	64	1.036	36
Šumske površine	15.658	5.181	33	10.477	67

Tabela 2. Površina i kvalitet poljoprivrednog zemljišta i šumskog bogatstva

tale površinu od 15.658 hektara. Ispod 200 m nadmorske visine nalazi se poljoprivredno zemljište u dijelu sprečanske doline (oko 3.600 ha ili 12%) i na prvim padinama prema dolini Spreče i prodolicama pritoka Spreče (oko 800 ha ili 7,5%). Najveći dio tadašnje opštine prostirao se na nadmorskoj visini između 200-390 m (oko 21.800 ha ili 55% od ukupne površine), a ostatak na nadmorskoj visini od 350-500 m (oko 10.000 ha površine).³

U pogledu **površine i kvaliteta poljoprivrednog zemljišta i šumskog bogatstva**, uočljive su velike razlike između srpskih i bošnjačkih naselja, odnosno područja tadašnje opštine.

Tabela 2 pokazuje da su srpska naselja sa 20-25% od ukupnog broja stanovnika opštine zauzimala više od polovine teritorije opštine i da su Srbi u privatnom ili društvenom sektoru na svojoj teritoriji držali oko 50% obradivog zemljišta, livada i šuma.⁴

Na toj teritoriji skoncentrisani su i ostali prirodni resursi, odnosno rudna bogatstva. Sticajem prirodno-geografskih, ali i drugih okolnosti, mnogi su i dokazani, za razliku od ostatka opštine koji ni izbliza ne raspolaže sa

takvim resursima, niti su na tom prostoru vršena neka ozbiljnija rudarsko-geološka istraživanja u prošlosti.

Na prostoru dužine 22 i širine 6 km na potezu od Boljanića do Bosanskog Petrovog Sela registrovane su pojave mineralizacije azbesta. Eksploatacija hrizontil azbesta na lokalitetu Debelo brdo kod Bosanskog Petrovog Sela, gdje je podignuta i seperacija za primarnu obradu azbesta, trajala je duži niz godina. Istražene su rezerve od preko 38 miliona tona rude (kategorije C-1 i C-2 sa 1,32% azbesta u rudi).

Pored azbesta, značajan resurs predstavljaju kaolinske i bentonitske gline. Kaolinske gline posljednjih nekoliko decenija eksploatisane su na području Sočkovca. Na istom ležištu se nalazi opekarska glina, kao i veće količine krupnozrnih pijeskova i šljunkova. Procijenjene količine kaolinske gline (C-1 i C-2) iznose 10,4 miliona tona, a kvarcnog pijeska (C-1 i C-2) oko 1,13 miliona m³. U Sočkovcu su utvrđene i rezerve keramičke gline. Pored Sočkovca, ležišta gline se nalaze i na širem području Grabovca, Pribave, Babića i Karanovca. Značajna su i nalazišta kamena krečnjaka na više mjesta, a posebno na lokalitetima sjeverno od Spreče.

I gračanički bazen uglja proteže se dolinom Spreče—od Miričine do Brijesnice, dužine je 20, a širine 3-4 km i po kvalitetu

3 Prostorni plan Opštine Gračanica, Studija klime, zemljišta i poljoprivrede, SO-e Gračanica, 1985. godine, strana 1 i 2.

4 Vidi Tabelu 14 i Tabelu 15 na kraju ovoga rada.

pripada kategoriji uglja iz Kreke, Lukavca, Stanara itd. Utvrđeno je da uglja ima na području Stjepan Polja, Brijesnice, Lukavice, te Sočkovca i Karanovca. Na više mjesta rijeka Spreča prosijeca te ugljene slojeve.

Od metalinih mineralnih sirovina, na području Ozrena prisutne su cinkano-olovne i bakarske mineralizacije u zoni Sočkovca, kakarne pojave u žicama dijabaza u zoni Krušik-potoka na Ozrenu, titan, vanadijum i tantal u zoni Gostilja, minerali pirita i halkopirita u zoni Krušikovog i Dubokog potoka i u okolini Tekučice. Samo se dio tih nalazišta smatra rentabilnim za proizvodnju.

Od 1979. do 1992. godine, na lokalitetu između Sočkovca i Kakmuža, te u blizini Bojlanića vršena su intenzivna geološka, geofizička i hidrološka istraživanja termalnih, termomineralnih i mineralnih voda, vrlo velike izdašnosti, pogodna za eksploataciju. Otkriven je izuzetan hidrotermički potencijal, na nekim bušotinama kod Sočkovca izdašnosti i do 414 litara u sekundi. Od 1985. godine na tom lokalitetu počinje djelomična eksploatacija termalne vode uglavnom u rekreativne i zdravstvene svrhe (bazeni za kupanje i slično.). Na istom lokalitetu otkrivene su i velike količine plina CO₂, pogodnog za eksploataciju i korištenje. U predratnom periodu počela je djelomična eksploatacija i tog resursa.

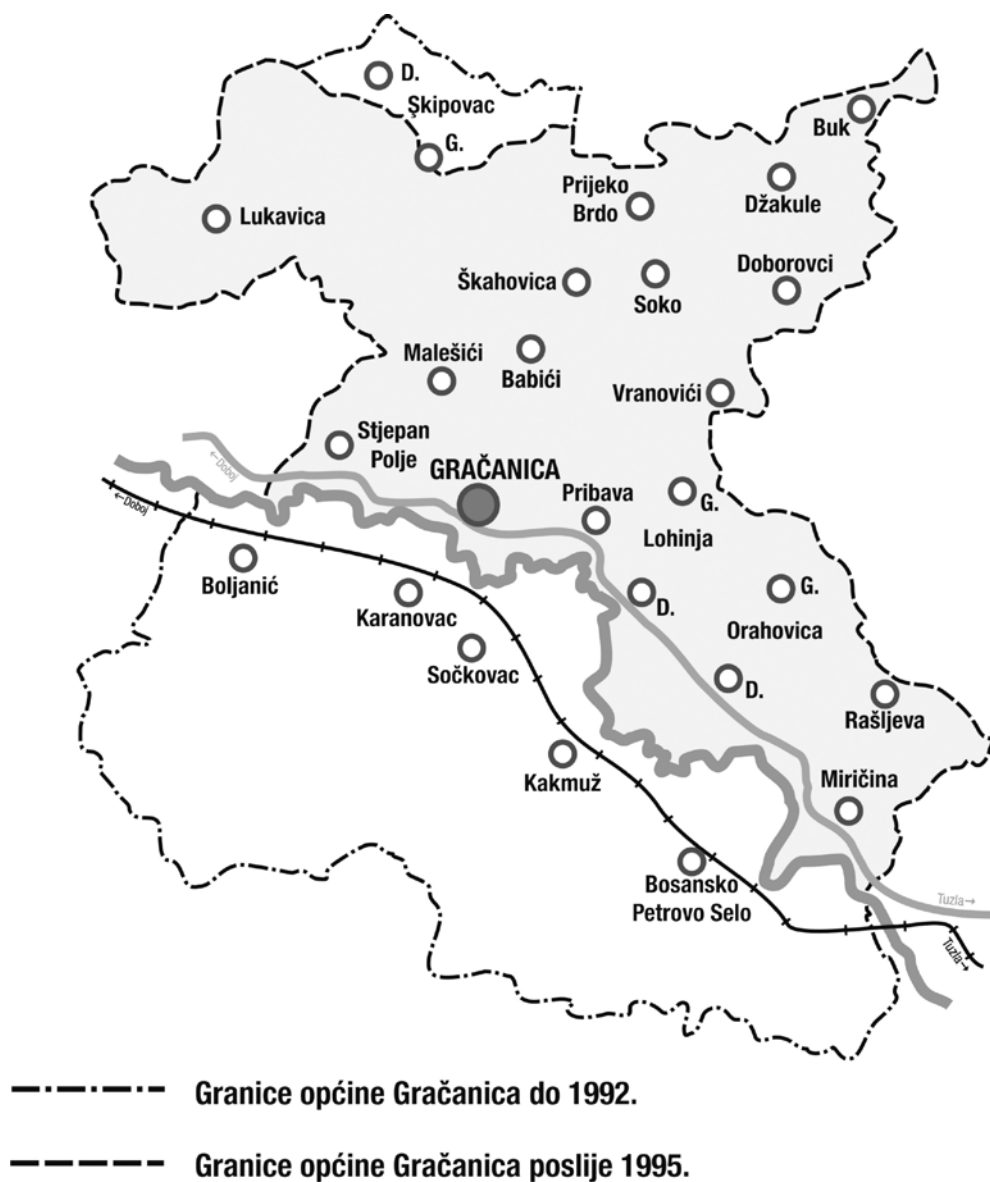
Prirodni potencijali (zemljište, šume, rude) i željeznica na ozrenskoj (srpskoj) strani opštine, bili su osnova za pokretanje i razvoj industrije još u doba Austro-Ugarske. Na tim prednostima zasnivao se ukupan društveno-ekonomski razvoj toga kraja sve do najnovijeg doba. To su, ustvari, bile objektivne (prirodno-geografske) pretpostavke za brži razvoj toga područja u odnosu na ostali dio opštine koji nije imao takve pogodnosti.

2. Demografske karakteristike

2.1. Administrativno-teritorijalni raspored naselja

U administrativnom pogledu, Gračanica je kroz historiju bila sjedište nahije, u vrijeme Osmanlija, kotara u austro-ugarskom i sreza u jugoslovenskom periodu. Prema administrativno-teritorijalnoj podjeli, odmah nakon Drugog svjetskog rata, bila je sjedište sreza u okviru Dobojskog okruga, a već od 1947. taj srez je priključen Tuzlanskom okrugu, odnosno oblasti.

U periodu od 1945. do 1952. godine u Službenom listu Bosne i Hercegovine objavljena su čak 42 zakona, odluke, uputstva, ukaza i ispravke, koje se odnose na **administrativno-teritorijalnu podjelu** Bosne i Hercegovine. Shodno tome, mijenjao se i teritorijalni ustroj Gračaničkog sreza, koji je čitavo to vrijeme pripadao tuzlanskom okrugu ili oblasti. Donošenjem Zakona o narodnim odborima opštine i Opšteg zakona o uređenju opština i srezova, 1955. godine, uvodi se takozvani novi komunalni sistem. Uspostavljene su opštine kao osnovne političko-teritorijalne organizacije "samoupravljanja radnog naroda", neki srezovi su ukinuti, među kojima i gračanički, dok su drugi teritorijalno proširivani, između ostalih i tuzlanski i dobojski. Teritorija gračaničkog sreza podijeljena je između srezova Tuzla i Doboj. Tuzlanskom srezu pripala su naselja na području nekadašnjih opštinskih narodnih odbora Gračanica, Karanovac i jednim dijelom Doborovci, koja su objedinjena u novu opštinu Gračanica, kao i naselja na području nekadašnjih opštinskih narodnih odbora Bosansko Petrovo Selo i Orahovica, koja su objedinjena u novu opštinu Bosansko Petrovo Selo. Područja opštinskih narodnih odbora Brijesnica i sva sela s područja Opštinskog odbora Lukavice (osim Malešića i Babića) pripojena su dobojskom srezu. Donošenjem Statuta Narodnog odbora opštine, 24. 8. 1955. godine, konstituisana je opština

Gračanica, koja je obuhvatala sljedeća naselja: *Babići (s područja opštine Lukavica), Doborovci, Donja i Gornja Lohinja, Gračanica, Karanovac, Lendići, Malešići (s područja opštine Lukavica), Piskavica, Sočkovac, Soko, Stjepan Polje, Škahovica, Trnovci i Vranovići*. Opština *Bosansko Petrovo Selo* obuhvatala je naselja: *Bosansko Petrovo Selo, Donja i Gornja Orahovica, Rašljeva, Miričina, Porječina i Kakmuž*.

Zakonom o područjima srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, na teritoriji opštine Gračanica utvrđena su sljedeća 22 naseljena mjesta: Paležnica Gornja (koja će se nešto kasnije izdvojiti i priključiti opštini Doboj), Skipovac Donji, Skipovac Gornji, Babići, Škahovica, Soko, Prijeko Brdo, Džakule, Doborovci, Vranovići, Piskavica, Lohinja Donja, Lohinja Gornja, Gračanica, Lendići, Karanovac, Sočkovac, Konopljišta, Boljanić, Stjepan Polje, Malešići i Lukavica. Na osnovu Odluke o utvrđivanju granica naseljenih mjesta na području opštine Gračanica, koja je usvojena 26. 10. 1959. godine, uspostavljene su granice seoskih atara na tom prostoru. U postupku ukidanja sreza Tuzla, 1962. godine, ukinuta je opština Bosansko Petrovo Selo i općini Gračanica priključena sljedeća sela: Bosansko Petrovo Selo, Porječina, Kakmuž, Donja i Gornja Orahovica, Miričina i Rašljeva. Time je zatvoren teritorijalni ustroj opštine Gračanica koji se zadržao sve do početka rata 1992. godine.

2.2. Razmještaj naselja po geografskim zonama

Kada se govori o bitnim faktorima razvoja naseljenih mjesta na određenom prostoru, ispitivanja su pokazala da je u tom pogledu najvažnija prirodno-geografska osnova na kojoj se ta naselja razvijaju.

Velike su razlike u pogledu rasporeda, gustoće naseljenosti i razvijenosti naseljenih mjesta na teritoriji koju je opština Gračanica zahvatala do 1992. godine. Jasno se razliku-

ju tri geografsko-klimatska pojasa, odnosno područja:

Nizijsko područje sprečke doline, mješovitog je etničkog sastava, pretežno nastanjen bošnjačkim i srpskim življem. Osim grada Gračanice (gdje je po svim popisima, osim bošnjačkog stanovništva bilo i 10% srpskog i neznatan broj stanovništva drugih nacionalnosti), u devet ostalih naselja u ovom geografskom pojasu dominira samo jedna nacionalnost – srpska ili bošnjačka. Srpska naselja u ovom pojasu su: Boljanić, Bosansko Petrovo Selo, Kakmuž, Karanovac i Sočkovac, a bošnjačka: Donja Lohinja, Miričina, Donja Orahovica i Pribava. Opšte karakteristike svih ovih deset naselja su: kontinuirani demografski razvoj, prostorno širenje duž magistralnog puta i željezničke pruge Doboj-Tuzla, intenzivan proces deagrarizacije koji prati i urbanizacija, veoma kvalitetno zemljište i visok stepen zaposlenosti. Na tom području su locirani i gotovo svi industrijski kapaciteti na koje se oslanjao ukupan privredni razvoj opštine.

Brdskom pojasu (na nadmorskoj visini od 200-500 m) pripadao je najveći broj bošnjačkih sela opštine i samo tri srpska. Bošnjačka sela u ovom pojasu su: Babići, Doborovci, Džakule, Lukavica, Malešići, Gornja Orahovica, Piskavica, Prijeko Brdo, Rašljeva, Soko, Stjepan Polje, Škahovica i Vranovići. Od srpskih sela u ovom pojasu su: Gornja Lohinja, Lendići i Porječina. Opšte karakteristike naselja ovog područja su: veća udaljenost od centra opštine, slabe komunikacije, nepovoljan socijalni sastav stanovništva, slaba zaposlenost, nizak lični i opšti društveni standard itd.

Brdsko-planinsko područje prostire se sjevernim trebavskim dijelom na nadmorskoj visini od preko 500 m i obuhvata svega dva srpska naselja: Gornji i Donji Skipovac, a dijelom i pojedine, slabije naseljene zaseoke nekih od podozrenskih sela. Radi se o slabo nastanjenom, dosta udaljenom i izrazito nerazvijenom području.

Po svim ispitivanjima i analizama koje su rađene u Zavodu za plan i analize Opštine Gračanica prije 1992. godine, nizinski pojas u cjelini tretirao se kao razvijeno područje opštine. Brdski pojas pretežno se poklapao sa tadašnjim nedovoljno razvijenim područjem opštine (izuzev Vranovića, Prijekog Brda, Babića i Gornje Lohinje koja su pripadala kategoriji nerazvijenih), dok su naselja G. i D. Skipovac u brdsko-planinskom pojasu pripadala kategoriji nerazvijenih.

Nacionalnu strukturu i raspored stanovništva po geografskim zonama na opštini Gračanica po popisima iz 1981. i 1991. godine pokazuje tabela 3.

Na osnovu podataka iz tabele 3 može se zaključiti da je razmještaj stanovništva po pojedinim geografskim zonama predratne opštine Gračanica bio različit i po broju i po nacionalnoj strukturi. Više od polovine stanovništva bilo je smješteno u nizinskom pojasu koji je i po površini nešto veći od brdskog. U brdskom području razmještena je većina bošnjačkog, a u nizinskom većina srpskog stanovništva na teritoriji nekadašnje gračaničke opštine. U planinskom području bio je neznatan dio srpske populacije na opštini. I gustina naseljenosti po km² potvrđuje

opštu zakonitost: gušće je naseljeno nizinsko razvijeno u odnosu na brdsko i planinsko nerazvijeno područje. U naseljima nizinskog područja dva puta je brže rastao broj stanovnika u odnosu na brdsko, a posebno u odnosu na planinsko područje na kojem je u posljednjem međupopisnom periodu zabilježen i pad broja stanovnika (tabela 4).

Povećanje broja stanovništva u nizinskoj zoni opštine nije posljedica većeg nataliteta, već mehaničkog doseljavanja stanovništva iz nerazvijenih (brdskih) u razvijena (nizinska) područja, a posebno iz sela u grad.

Podaci o razmještaju stanovništva po geografskim zonama, nacionalnoj strukturi i gustini stanovništva po km² (tabela 3 i 4) pokazuju da je većina srpskog stanovništva opštine (oko 85% u nizinskom pojasu) imala bolje prirodno-geografske uslove za svoj ukupan društveno-ekonomski razvoj u odnosu na bošnjačku većinu (preko 55%), koja je razmještena u brdskom nerazvijenom području opštine (tabela 5).

Tabele pokazuju da je gustina naseljenosti teritorije s dominantno bošnjačkim stanovništvom bila tri puta veća u odnosu na teritorij sa dominantno srpskim stanovništvom. To je i razumljivo ako se ima u vidu da je po

Geografsko područje	Popis iz 1981. godine				Popis iz 1991. godine			
	Bošnjaci	Srbi	Ostali	UKUPNO	Bošnjaci	Srbi	Ostali	UKUPNO
Nizijsko	16020	10209	2405	28634	19336	10816	2150	32202
% od nac.	42%	77,1%	83%	-	45,12	79,72	75,28	-
% od ukup. broja stan.	29,5	18,8	4,4	52,7	32,57	18,31	3,54	54,53
Brdsko	22169	1746	491	24406	23392	1819	663	25874
% od nac.	58%	13,2	17	-	54,87	3,18	23,21	-
% od ukup. broja stan.	40,8	32	0,9	73,7	39,16	3,18	1,12	43,81
Planinsko	-	1270	-	1270	-	931	43	974
% od nac.	-	9,7	-	-	-	6,86	1,5	-
% od ukup. broja stan.	-	2,3	-	2,3	-	1,57	0,07	1,64
UKUPNO	38189	13225	2896	54310	42628	13556	2856	59050
%	70,4	24,4	5,2	100	72,2	23	4,8	100

Tabela 3. Nacionalnu strukturu i raspored stanovništva po geografskim zonama na opštini Gračanica po popisima iz 1981. i 1991. godine

Područje	Površina u km ²	Broj stanovnika		Broj stanovnika po km ²		
		1981	1991	1981	1991	Index
Nizijsko:	164,19	28634	32202	174,4	196	112
Brdsko:	152,3	24406	25874	160,2	170	106
Planinsko:	40,59	1270	974	31,3	24	0,76
UKUPNO:	357,08	54310	59050	140	152	109

Tabela 4. Naseljenost po geografskim područjima nekadašnje gračaničke opštine

svim popisima iz prošlosti srpsko stanovništvo u ukupnom stanovništvu nekadašnjeg područja opštine učestvovalo sa prosječno dvadesetak procenata, a zauzimalo više od 50% teritorije opštine.

Za neka poređenja demografskih kretanja i donošenje sudova o bržem ili sporijem društveno-ekonomskom razvoju naselja nastanjenih jednom ili drugom nacionalnošću, interesantni su **podaci o porastu broja stanovnika srpske, odnosno muslimansko-bošnjačke nacionalnosti na prostoru opštine Gračanica u tri istorijski različita perioda** koji se daju u sljedećoj tabeli 5.

Tabela 5 pokazuje gotovo potpuno ujednačen rast i jednog i drugog stanovništva u prva dva perioda. Velike razlike nastaju tek u periodu 1948.-1981. godine, koji karakteriše znatno brži rast bošnjačke u odnosu na srpsku populaciju.

Analizom podataka iz posljednjih nekoliko popisa može se zaključiti da su srpska sela s lijeve i bošnjačka s desne strane Spreče duž puta Doboj-Tuzla, dugo vremena bila interesantna za doseljavanje, što se odnosi i na sam grad Gračanicu. Bošnjačka naselja sjeverno od Gračаницe, u brdskom pojasu, imala su znatno veću stopu prirodnog priraštaja stanovništva (natalitet) u odnosu na srpska i bošnjačka sela u dolini Spreče. Povećan natalitet u principu nikada nije bio odlika ekonomski, urbano i kulturno razvijenih područja. Naprotiv, bio je opšta odlika nerazvijenosti.

Ovaj zaključak potvrđuju i **uporedni podaci o prosječnoj veličini bošnjačkih,**

odnosno srpskih domaćinstava izvedeni iz posljednjih nekoliko popisa (tabela 6).

I prosječna veličina domaćinstva, odnosno broja članova domaćinstva u izvjesnoj mjeri rezultat je razvijenosti pojedinih područja. Razvijenija područja imaju manja domaćinstva (jednoporodična domaćinstva, manji broj djece, samačka domaćinstva), dok su se kod slabije razvijenih zadržala veća domaćinstva. Do 1948. godine, po broju članova, srpska domaćinstva bila su veća od boš-

Nacionalnost	% porasta stanovništva u periodu		
	1879-1921	1921-1948	1948-1981
Bošnjaci	37,6	59,2	85,1
Srbi	37,5	56	51,7
Prosjek	37,5	58,3	76,2

Tabela 5. Broj stanovnika srpske, odnosno muslimansko-bošnjačke nacionalnosti na prostoru opštine Gračanica u tri istorijski različita perioda

njačkih. To se obično objašnjava usporenijim procesom raspada srpskih porodičnih zajednica i tradicionalno velikih domaćinstava. Od 1948. godine počinje njihovo znatno brže usitnjavanje i raslojavanje. To se djelomično poklapa sa periodom izrazitog ekonomskog i kulturnog zaostajanja većeg dijela opštine sa bošnjačkim stanovništvom, uključujući i samu Gračanicu.

Po popisu iz 1981. godine najmanja domaćinstva na opštini (u prosjeku 3,3 člana) bila su u Bosanskom Petrovom Selu, Sočkovcu, Karanovcu, Boljaniću i Porječini (3,1), te Kakmužu i Gračanicu (3,5), Miričini, Lendićima (3,8) itd. Na drugoj (uslovno brdskoj) strani, domaćinstva s velikim prosječnim brojem

Domaćinstva	Broj članova domaćinstva po popisima					
	1879	1885	1895	1948	1971	1981
Bošnjačka	5,2	5,5	5,6	5,4	4,66	4
Srpska	6,3	6,4	6,5	5,4	4,07	3,4
PROSJEK:	5,5	5,7	5,9	5,4	4,5	3,9

Tabela 6. Usporedni podaci o prosječnoj veličini bošnjačkih, odnosno srpskih domaćinstava

članova bila su karakteristična za neka manje razvijenija naselja kao što su: Lukavica (4,7), Stjepan Polje (4,6), G. Orahovica i Džakule (4,5) itd.

Različiti demografski procesi bili su posljedica neravnomjernog društveno-ekonomskog razvoja i drugih naslijeđenih faktora iz prošlosti koji se uglavnom poklapaju sa različitim etničkim sastavom pojedinih dijelova opštine. To najbolje potkrepljuju popisne statistike stanovništva, od prvog “modernog” popisa, 1879., pa do popisa stanovništva 1991. godine i komparacije tih podataka po naseljenim mjestima, koja su pripadala nekadašnjoj općini Gračanica.⁵

3. Neki ekonomski pokazatelji

Područja opštine koja su raspolagala znatnim rezervama azbesta, gline i drвета (uz društveni trend podsticanja i razvoja bazne industrije u godinama poslije Drugog svjetskog rata), imala su sve pretpostavke za ubrzan društveno-ekonomski razvoj. Orijentisući se na djelatnosti izvan poljoprivrede ostvaruju veću zaposlenost stanovništva, tražeći i nalazeći perspektivu u školovanom kvalifikovanom radniku. Nekima je smještaj uz željezničku prugu, glavnu saobraćajnicu ili smještaj bliže centru opštine, objektivno omogućio brži razvoj u odnosu na udaljenija naselja. Izuzetno dobre saobraćajne veze, te blizina većih privrednih centara Lukavca,

Tuzle, Doboja pružala je mogućnost stanovništvu tih područja da lakše dođe do zaposlenja, školovanja, snabdijevanja, te da stečenu zaradu gotovo u potpunosti troši unutar svog naselja, odnosno opštine. U njima je živjelo preko 80% neagrarnog stanovništva, iako su upravo na tom području uslovi za poljoprivredu najbolji (zemljište, klima itd.).

Pored industrijskih pogona (na bazi gline u Sočkovcu, azbesta i drveta u Bosanskom Petrovom Selu) koji se razvijaju od ranih pedesetih godina, zahvaljujući navedenim prednostima (nalazišta sirovina, saobraćajne pogodnosti, kadrovski potencijal), s lijeve strane Spreče sredinom osamdesetih podižu se novi industrijski kapaciteti kao na primjer: pogoni za izradu parketa u pilani “Ozren”, pogoni za izradu betonskih konstrukcija i betonske galanterije “Gradnjamonta” u Bosanskom Petrovom Selu, zatim bazeni “Termomineralnih voda”, eksploatacija plina CO₂ i saobraćajno-tehnički kompleks i Sočkovcu, moderni pogon pilane u sastavu “Jadrine” i kompleks peradarskih farmi u Karanovcu, te pogon duhane ambalaže pri “Graplastu” u Kakmužu itd.

Isto tako, od početka sedamdesetih godina i sama Gračanica kao centar opštine doživljava dinamičan privredni razvoj (industrija: “Fering”, “Fortuna”, “Olimp”, “Jadrina”, “Građevinar”; trgovina: “Ozrenka”, “Bosna”). Međutim, na seoskom području, nastanjenom pretežno bošnjačkim stanovništvom (brdski pojas, sjeverno od Gračanice) podignut je samo manji metalski pogon “Feringa” u Lukavici i dio peradarskih kapaciteta “Kokaprodukta” u Doborovcima.

⁵ Detaljne demografske podatke (broj stanovnika, broj i veličina domaćinstava i nacionalna struktura) pojedinačno po naseljima opštine Gračanica donosima u tabelama 16, 17, 18 i 19 na kraju ovog rada. Tabele su sastavljene na osnovu podataka iz svih službenih popisa stanovništva u BiH od 1879. do 1991. godine.

U industrijskim pogonima u Gračanici zaposlenje su nalazili radnici obje nacionalnosti, manje-više sa svih područja opštine, srazmjerno broju stanovnika. Zahvaljujući tako usmjeravanoj politici zapošljavanja i relativno dobroj saobraćajnoj povezanosti centra opštine sa okolnim bližim, pa i daljim naseljima, bilo je moguće održavati nacionalni balans zaposlenih gotovo u svim firmama i institucijama u središtu opštine koji se, uglavnom, kao što podaci pokazuju, uspostavljao na štetu bošnjačkog kao većinskog stanovništva.

Gračaničko sjeverno zaleđe, nastanjeno bošnjačkim življem dugi niz godina stagnira i zaostaje u ekonomskom i svakom drugom pogledu. Najpotpunija karakteristika tih naselja ukratko glasi: ekstenzivna poljoprivreda na usitnjenom individualnom posjedu i masovna zaposlenost u drugim republikama bivše Jugoslavije. Sa tog područja izrazilo je mali broj zaposlenih na opštini i Republici u odnosu na centar opštine i naselja u dolini Spreče, posebno ona s lijeve strane koja su nastanjena srpskim življem. U tim bošnjačkim naseljima moralo je doći do zaostajanja kako društvenog, tako i ličnog standarda stanovništva.

Po popisu iz 1981. godine u srpskim selima, s lijeve strane Spreče (Boljanić, Karanovac, Sočkovac, Kakmuž, Bosansko Petrovo Selo i Porječina) živjelo je 10.395 ili 74% srpskog stanovništva opštine, odnosno 19% ukupne opštinske populacije. Na tom području bilo je stacionirano 25% osnovnih sredstava i ostvarivalo se 15% nacionalnog dohotka opštine. U strukturi dohotka, na primjer, u Bosanskom Petrovom Selu 1984. godine ostvarivalo se 11%, a u Sočkovcu 10,5% dohotka industrije čitave opštine.

S desne strane Spreče živjelo je ukupno 43.916 ili 81% stanovnika cijele opštine. Dominirali su Bošnjaci sa 38.078 stanovnika ili 70,4% stanovnika opštine (99,7% od ukupnog broja Bošnjaka na opštini), na drugom mjestu bili su Srbi sa 3.450 stanovnika (26%

od ukupnog broja Srba na opštini). Područje s desne strane Spreče (zajedno sa Gračanicom) ostvarivalo je 85% dohotka opštine (u dohotku iz industrije učešće je 79%) i raspolagalo sa 77% osnovnih sredstava.

Zaključak može biti da je u nešto povoljnijem položaju bilo područje sa dominantno srpskim stanovništvom u pogledu vrijednosti osnovnih sredstava i dohotka iz industrije u odnosu na učešće u ukupnom broju stanovnika opštine, a da je područje sa dominantno bošnjačkim stanovništvom bilo u neznatno povoljnijem položaju kada se uspoređi učešće u nacionalnom dohotku sa ukupnim brojem stanovnika na opštini (85% dohotka prema 81% stanovništva).

Na prvi pogled razlike su neznatne. Međutim, ako se ima u vidu da je na području opštine s desne strane Spreče od 77% osnovnih sredstava, 74% bilo skoncentrisano u samoj Gračanici, gdje se i ostvarivalo 78% dohotka od industrije, a samim tim i najveći dio nacionalnog dohotka i da je u Gračanici živjelo nešto ispod 20% stanovništva (odnosno 24% stanovništva tog dijela opštine, od kojih je 10% bilo srpske nacionalnosti), onda se može izvesti zaključak da su ostala naselja s desne strane Spreče, gdje je živjelo preko 60% stanovnika opštine, izrazilo ekonomski pa i civilizacijski zaostajala, naročito ona sjeverno od Gračanice. Distribucija ekonomskih potencijala opštine izvršena je, dakle, na štetu bošnjačkog stanovništva koje je živjelo u selima sjeverno od Gračanice. U ranijim periodima razlike su bile još drastičnije.⁶

4. Zaposlenost

Zaposlenost stanovništva je jedan od tri najvažnija pokazatelja kojima se određuje stepen razvijenosti nekog područja. Veći broj zaposlenih na određenom području uz veću dnevnu migraciju pretpostavlja i veću razvi-

6 Svi podaci u ovom poglavlju preuzeti su ili izvedeni iz popisnih elaborata i Prostornog plana Opštine Gračanica iz 1985. godine (Studija privrede), u Arhivi Opštine Gračanica.

Gračanička čaršija 1960-tih

Datalj sa svečanosti povodom dolaska i dočeka Titove štafete u Gračanici 1974. g.

jenost tog područja. Razvijenija su, dakle, ona područja u kojima je udio zaposlenih u ukupnom stanovništvu veći i obrnuto.

Relativno veću zaposlenost, pored Gračanice, kao administrativnog i privrednog centra zadržala su naselja u kojima su ranije izgrađeni industrijski kapaciteti s lijeve strane Spreče kao i naselja duž puta Doboj – Tuzla⁷. To se poklapa sa globalnim tokovima društveno-ekonomskog razvoja opštine tj. sa trendom ukupnog zaostajanja jednog i napredovanja drugog područja. Samim tim, nacionalna struktura zaposlenih radnika nije mogla biti usklađena sa nacionalnom strukturom stanovništva opštine. **Učešće Bošnjaka i Srba u ukupnom broju zaposlenih na opštini prema podacima iz 1978. godine** pokazuje tabela 7.⁸

Tabela pokazuje da je učešće Bošnjaka u ukupnom broju zaposlenih u 1978. godini bilo 64%, a Srba i ostalih preko 30%, što, naravno, nije odgovaralo nacionalnoj strukturi stanovništva na opštini (75% Bošnjaci, 25% Srbi i ostali). Srpska populacija imala je konstantno veću, a bošnjačka manju zaposlenost u odnosu na učešće u ukupnom broju stanovnika na opštini. U nekim periodima zaposlenost u srpskim selima bila je jednaka, pa čak i veća u odnosu na zaposlenost u samom gradu Gračanici kao gradskom središtu (u kojem je bilo i 10% Srba), a da se i ne govori o bošnjačkim selima sjeverno od Gračanice u kojima je stepen zaposlenosti konstantno bio veoma nizak⁹. To potvrđuju i **uporedni podaci o procentualnom učešću zaposlenih u ukupnom broju stanovnika 1978. i 1981. godine na bošnjačkom i srpskom području** koji se daju u tabeli 8, a koja pokazuje da je 1978. i 1981. godine prosječna zaposlenost u samoj Gračanici bila 37, odno-

Redni broj	Nacionalnost	Broj zaposlenih	Učešće u %
1.	Bošnjaci	7498	64
2.	Srbi	3417	29
3.	Hrvati	40	0,5
4.	Jugoslaveni	592	5
5.	Ostali	176	1,5
UKUPNO:		11723	100

Tabela 7. Učešće Bošnjaka i Srba u ukupnom broju zaposlenih na opštini prema podacima iz 1978. godine

sno 34%, u bošnjačkim selima 18, odnosno 19% a u srpskim selima 24, odnosno 24,5%.

Ni Gračanica kao i mnoge druge nerazvijene opštine u Bosni i Hercegovini nikad nije bila u stanju da apsorbuje svu raspoloživu radnu snagu. U strukturi zaposlenog stanovništva opštine, oko 50% konstantno je radilo u susjednim opštinama ili u drugim republikama bivše Jugoslavije. Analiza zaposlenosti prema mjestu stanovanja, pokazuje da naselja koja učestvuju sa većim brojem zaposlenih na području opštine ujedno imaju i veći broj zaposlenih u susjednim opštinama, dok naselja sa manjim brojem zaposlenih na području opštine imaju veći broj zaposlenih u drugim republikama bivše Jugoslavije. U prvu grupu spadaju naselja uz savremeni put ili željezničku prugu (Boljanić, Bosansko Petrovo Selo, Donja Lohinja, Pribava, Kakmuž, Karanovac, Miričina), iz kojih radnici svakodnevno putuju na posao u Lukavac,

Redni broj	Mjesto	Godina 1978	Godina 1981
1.	Gračanica	37%	34%
2.	Bošnjačka sela	18 %	19 %
3	Srpska sela	24%	24,5%

Tabela 8. Podaci o procentualnom učešću zaposlenih u ukupnom broju stanovnika 1978. i 1981. godine na bošnjačkom i srpskom području

Tuzlu i Doboj. U drugoj grupi uglavnom su bošnjačka sela sjeverno od Gračanice. Ako se

7 Prostorni plana Opštine Gračanica iz 1985. godine (Studija privrede), Arhiva Opštine Gračanica

8 Podaci su preuzeti iz raznih statističkih i drugih materijala Opštinskog zavoda za plan i statistiku Gračanica.

9 Detaljni podaci o zaposlenosti po naseljima, preuzeti iz popisa stanovnika 1981. godine i nalaze se u tabeli broj 20 (na kraju ovoga rada).

R.br.	Naselje	Broj stanov- nika	%	Ukupno zaposlenih	%	Na opštini	%	U drugim opštinama BiH	%	U drugim republikama i inostran- stvu	%
1.	Gračanica	10812	20	3687	29	3413	47	132	7	142	4
2.	Bošnj.sela	30995	57	5866	46	1917	26	948	50	3001	87
3.	UKUPNO: 1+4	41807	77	9553	76	5330	73	1080	57	3143	91
4.	Srpska sela	12503	23	3071	24	1965	37	804	43	302	9
	SVEUKUPNO. 3+4	54310	100	12624	100	7295	100	1884	100	3445	100

Tabela 9. Broj zaposlenih u drugim republikama i inostranstvu iz popisa 1981. godine

imaju u vidu sve prednosti veće zaposlenosti na opštini, te uzimajući u obzir činjenicu da radnici putnici kao dnevna migracija oko 80% zarada troše kod svoje kuće, onda je jasno koja su naselja, sa stanovišta razvoja i razvijenosti, u povoljnijem položaju.

U drugim republikama bivše Jugoslavije, najčešće u Sloveniji i Hrvatskoj, najviše radnika s područja opštine Gračanica potiče iz naselja koja su zabačena i udaljena od glavnih saobraćajnica. Doprinos tih radnika-pečalbara razvoju svog naselja i svog kraja sigurno je znatno manji u odnosu na zaposlene kod svoje kuće zato što veliki dio svoje zarade troše u mjestima zaposlenja i privremenog boravka. Radi se o bezemljašima (ili sa malo nekvalitetne zemlje) iz takozvanih pasivnih područja opštine (brdsko područje) koji svoju egzistenciju nisu mogli vezati za poljoprivredu, a zaposlenje nisu mogli naći na svojoj niti u susjednim opštinama kako zbog slabih komunikacija, tako i zbog neškolovanosti i nedostatka kvalifikacije. Radi se pretežno o nekvalifikovanoj radnoj snazi koja se od 60-setih godina masovno zapošljavala u Sloveniji i Hrvatskoj. Najviše ih je iz Babića, Malešića, Škahovice, Doborovaca, Džakula, Lukavice, Sokola, Vranovića, G.Orahovice, Prijekog Brda, Stjepan Polja, Skipovca itd. **Podaci o broju zaposlenih u drugim republikama i inostranstvu** najbolja su ilustracija razvijenosti, odnosno nerazvijenosti po-

jedinih područja na opštini. U tom pogledu razlike između srpske i bošnjačke populacije na opštini bile su u prošlosti drastične, ali su se zadržale i kasnije, što potvrđuju i podaci iz **popisa 1981. godine** u tabeli 9.

Ako se ima u vidu da je nešto oko 6% srpskog stanovništva bilo u naseljima s dominantno bošnjačkim stanovništvom, pretežno u Gračanici, a svega 0,4% Bošnjaka u srpskim naseljima i ako bi se u tom smislu izvršile određene korekcije, došlo bi se do podatka o još većim razlikama u pogledu procenta zaposlenosti u korist srpskog stanovništva u odnosu na bošnjački narod na opštini.

Udio aktivnog stanovništva, zaposlenog u poljoprivrednim zanimanjima jedan je od važnijih pokazatelja pri utvrđivanju stepena razvijenosti pojedinih područja. Što je manje učešće te kategorije, struktura aktivnog stanovništva je povoljnija i obrnuto. Nakon Drugog svjetskog rata, sa otvaranjem procesa industrijalizacije, u Bosni i Hercegovini smanjivao se broj stanovništva koje je svoju egzistenciju vezivalo za poljoprivredu.¹⁰

5. Saobraćaj

Razvijenost, odnosno nerazvijenost saobraćajne infrastrukture jedan je od glavnih preduslova za ukupan društveni i ekonomski razvoj nekog područja. Bez razvijenih ko-

¹⁰ Detaljniji podaci dati su u tabeli 21 na kraju ovog rada.

munikacija nije moguć nikakav prosperitet. Njihovo stanje je najprepoznatljiviji znak razvijenosti i stepena civilizacije na nekom području. Saobraćajne prilike na području koje je zahvatala predratna gračanička opština udarile su trajan pečat na razvoj pojedinih njenih naselja.

Stjecajem raznih historijskih okolnosti, stanje saobraćaja ili bolje reći saobraćajnica na području opštine Gračanica nije se bitno mijenjalo sve do kraja sedamdesetih. Uskotračna željeznička pruga – popularni “Ćiro” – ukinuta je 1968. godine zbog nerentabilnosti, a Gračanica je tek 1974. odnosno 1975. godine, kao pretposljednja u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini dobila asfaltni izlaz u svijet: saobraćajnicama Doboj – Tuzla i Gračanica – Srnice. Od tada počinje brži razvoj lokalne putne mreže na području cijele opštine. Prvo se sređuju makadamski putevi, a zatim počinje i njihovo asfaltiranje, prije svih izgradnja i asfaltiranje potpuno nove trase puta od Gračanice do željezničke stanice Sočkovac, sa betonskim mostom na Spreči, 1972. godine. Asfaltiranju i modernizaciji puteva prvo su pristupila ekonomski razvijenija naselja koja su i do tada imala solidne saobraćajne veze sa svijetom.

Do 1978. godine asfaltne puteve imala su sljedeća bošnjačka naselja: Gračanica, Miričina, Pribava, Donja Lohinja, Soko, Donja Orahovica, Stjepan Polje i Doborovci. U tim naseljima, prema podacima iz 1977. godine živjelo je 23250 stanovnika ili 62% od ukupnog muslimansko-bošnjačkog korpusa, odnosno 46% od ukupnog broja stanovnika na opštini.

Na srpskoj strani, do 1977. godine asfaltnim putem (i željezničkom prugom) bila su povezana sljedeća naselja: Karanovac, Sočkovac, Boljanić, Kakmuž i Bosansko Petrovo Selo. U tim naseljima živjelo je 9775 stanovnika ili 75% od ukupnog srpskog korpusa, odnosno 19% od ukupnog broja stanovništva opštine.

I poslije 1978. godine na makadamu su ostala sljedeća bošnjačka naselja: Škahovica, Malešići, Vranovići, Džakule, Piskavica, Babići, Lukavica, Gornja Orahovica, Prijeko Brdo, i Rašljeva. U njima je živio 14361 stanovnik ili 38% od ukupnog broja Bošnjaka, odnosno 28% od ukupnog stanovništva opštine. Od naselja sa dominantno srpskim stanovništvom na makadamu su ostali: Lendići, Porječina, Gornja Lohinja, Gornji i Donji Skipovac sa 2320 stanovnika ili 25% od ukupnog broja srpskog stanovništva, odnosno 6,5% stanovništva opštine. Ova naselja će kasnije “dobiti” relativno dobre makadamske puteve, ali nisu uspjela izaći na asfalt.

Izgradnja i rekonstrukcija putne mreže u jednom broju nerazvijenih bošnjačkih naselja tretirala se kao jedan od najvidljivijih rezultata, u to vrijeme proklamovane politike ravnomjernog razvoja opštine. Krajem 70-setih i početkom 80-setih godina na asfalt su “izašla” sljedeća naselja: Škahovica, Piskavica, Malešići, Babići, Džakule i Gornja Orahovica, dok su Vranovići, Prijeko Brdo, Rašljeva i Lukavica definitivno ostali na makadamu kao i srpska naselja G.Lohinja, G.i D.Skipovac i Porječina.

Od 1980. do 1985. godine, uz pomoć privrede i društvenih fondova, na rijeci Spreči izgrađeni su, umjesto drvenih vojnih improvizovanih, takozvanih “Bejli” mostova, moderni betonski mostovi koji su povezivali lijevu i desnu obalu Spreče, prvo u Bosanskom Petrovom Selu, zatim u Karanovcu, a potom i u Kakmužu. Trajno premošćavanje Spreče bilo je od velikog značaja za stanovništvo i privredni razvoj, prvenstveno naselja na lijevoj strani te rijeke. Bili su to mostovi spajanja, nade i prosperiteta.

Ubrzani razvoj saobraćaja i puteva povoljno je uticao na ukupan društveno-ekonomski i demografski razvoj većine srpskih naselja na opštini (doseljavanje, školovanje, bolje snadbijevanje, intenzivniji razvoj poljoprivrede, razvoj zdravstva, kulture itd.)

Na drugoj strani, kašnjenje ili potpuno izostajanje modernizacije saobraćaja na duži rok pojavljuje se kao uzrok i posljedica ukupnog zaostajanja ostalih područja opštine.

6. Kulturno-prosvjetne prilike

Školstvo, kultura pa i zdravstvo predstavljaju osnovu društvenog standarda i prateći su elementi ekonomskog razvoja određenog područja. Pored toga što obrazovne karakteristike znače i određeni nivo kulture, one utiču i na formiranje ostalih socio-ekonomskih struktura stanovništva (prema aktivnosti, zanimanju i dr.) i moraju se posmatrati kao jedan od važnih socio-ekonomskih faktora.

Glavne obrazovne karakteristike pojedinih nacionalnosti, prema demografskoj literaturi počinju se sagledavati od nivoa pismenosti. Pismenost, odnosno nepismenost stanovništva kao pojednostavljen izraz obrazovnog nivoa stanovništva u uskoj je vezi sa razvijenosti nekog područja. U najvećem broju slučajeva ekonomski razvijenija područja imaju manje nepismenog stanovništva i obratno.

Apsolutni pad broja lica bez školske spremne, odnosno onih sa samo 1-3 razreda osnovne škole, tj. opadanje postotka tih lica u ukupnom stanovništvu iznad 10 godina starosti bio je veoma brz nakon Drugog svjetskog rata, tokom takozvane opšte obrazovne ekspanzije i na području opštine Gračanica. To potvrđuju podaci iz popisa stanovništva 1971. i 1981. godine.

Od ukupnog broja stanovnika na tom prostoru, starijih od 10 godina, po popisu iz 1971. godine, 26,6% bilo je nepismeno, što je bilo nešto više od prosjeka Republike BiH. Taj procent u Republici bio je skoro ravnomjerno raspoređen na Bošnjake (24,9%), Srbe (23,4%) i Hrvate (21,3%). Međutim, to nije bio slučaj sa opštinom Gračanica. Podaci iz popisa pokazuju da je procent nepismenih bio znatno veći u naseljima s dominantno bošnjačkim stanovništvom. Od jedanaest naselja sa manjim učešćem nepismenih u

stanovništvu od opštinskog prosjeka, devet ih je bilo sa dominantno srpskom većinom: Bosansko Petrovo Selo (15,9%), Kakmuž (17,4%), Sočkovac (19,1%), Lendići (21%), Gornji Skipovac (22,8%), Porječina (25,7%), Boljanić (26,2%) i Donji Skipovac (26,5%). Prema zvaničnoj opštinskoj statistici, sva ta naselja, osim D. i G. Skipovca i po nizu drugih pokazatelja pripadala su kategoriji razvijenih u opštini. U svim ostalim naseljima učešće nepismenih bilo je veće od opštinskog prosjeka. U svima je (osim Gornje Lohinje u kojoj je bilo 29,5% nepismenih) dominiralo bošnjačko stanovništvo, što samo po sebi govori o kulturno-obrazovnom nivou tog stanovništva. Naselja Piskavica, Gornja Orahovica i Doborovci imala su čak blizu 40% nepismenih. Manje od opštinskog prosjeka nepismenih na bošnjačkoj strani imala je Miričina (21,5%) i Gračanica (17,2%).¹¹

Podaci o pismenosti u bošnjačkim i srpskim naseljima opštine po popisu iz 1981. godine dati u tabeli 10 pokazuju tendenciju ujednačavanja iako je procent nepismenih tada još uvijek bio veći u bošnjačkim selima

Visok procent nepismenih u bošnjačkom stanovništvu kao izraz opšteobrazovnog i kulturnog nivoa sa dalekosežnim negativnim posljedicama nije bio samo uslovljen nepovoljnijim društveno-ekonomskim položajem tog stanovništva u prošlosti, već i shvaćanjem da se svjetovno školstvo razvija na štetu islamsko-religioznog učenja i narodne tradicije Bosne i Bošnjaka.¹² Široke narodne mase doživljavale su to školstvo kao tuđinsko i strano bošnjačkoj tradiciji, što je uistinu i bilo. Najčešće je nametano iz onih političkih centara koji su Bosni stoljećima "radili o glavi", pa se stoga nije "ni primalo" u ovom

11 Pod pismenošću se u ovom smislu podrazumijeva znanje latinice i/ili ćirilice, kao službenih pisama.

12 U mnogim naseljima sa bošnjačkim stanovništvom, u kojima u ranijem vremenu (prije 1945.) djeca nisu bivala obuhvaćena modernim školstvom, postojali su mektebi, u kojima su se učile osnove arapskog pisma. No, još od početaka austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini arapska pismenost nije bila priznata.

Redni broj	Naselje	Stanovnika 1981.g	%	Do 10 godina starosti	% učešća u ukup. br. stan.	Broj nepismenih iznad 10 g. star	%
1.	Gračanica	10812	20	2036	18	825	7,63
2.	Bošnj. sela	30995	57	6280	20	4509	14,5
3.	Ukupno 1+2	41807	77	8316	20	5344	12,8
4.	Srpska sela	12503	23	1703	14	1616	12,9
5.	Sveukupno 3+4	54310	100	10016	18	6950	12,8

Tabela 10. Podaci o pismenosti u bošnjačkim i srpskim naseljima opštine po popisu iz 1981. godine

narodu. U nedostatku adekvatne alternative, u tom bojkotu i opstrukciji ponekad se i preterivalo, naročito kada je bilo u pitanju školovanje ženske djece. Tako se pothranjivao konzervativizam i opštekulturno zaostajanje, koje se protezalo još od doba Austro-Ugarske i Kraljevine.¹³

Ovakvo stanje profesor Osman Delić u svojoj knjizi "Sto godina Narodne osnovne škole u Gračanici" ilustruje slijedećim podacima: prvi đak iz sela Malešići upisan je u prvi razred osnovne škole u Gračanici tek 1924/1925. školske godine, iz Babića 1931/1932, iz Džakula, Stjepan Polja, Rašljeve i G.Orahovice 1933/1934. godine itd.

O uzrocima i posljedicama dugogodišnjeg obrazovno-kulturnog zaostajanja bošnjačkog stanovništva na opštini na najbolji način govore podaci o redoslijedu otvaranja osnovnih škola po pojedinim bošnjačkim i srpskim naseljima. Najstarije četvororazredne osnovne škole su: Gračanica 1886. godine, Porječina 1894., Boljanić 1896. i D. Skipovac 1902. godine. U periodu između dva svjetska rata škole su otvarane slijedećim redom: Kakmuž 1925., Bosansko Petrovo Selo 1930., Lukavica 1930., Sočkovac 1931., Gornji Skipovac 1932., D.Orahovica 1934., Miričina 1936. i Doborovci 1938. godine.

Poslije Drugog svjetskog rata četvororazredne osnovne škole otvarane su i obnavljane slijedećim redoslijedom: 1945. godine – Gračanica, Kakmuž i Donja Orahovica;

1946. godine: Miričina, Lukavica, Rašljeva, Boljanić, Gornja Orahovica i Bosansko Petrovo Selo; 1947. i 1948. godine: Karanovac, (1947), Sočkovac, Porječina, Doborovci, Donji Skipovac i Lukavica; 1949. godine: Soko i Gornji Skipovac; 1950. godine: Malešići, Stjepan Polje, Škahovica, Prijeko Brdo, Džakule i Vranovići; 1951. godine: Piskavica i Babići; 1952. godine: Donja Lohinja i 1958. godine: Gornja Lohinja.

Pune osmogodišnje škole poslije Drugog svjetskog rata na području ove opštine otvarane su slijedećim redoslijedom: 1948. godine – niža realna gimnazija u Gračanici; 1954. godine – osmorazredna škola u Bosanskom Petrovom Selu; 1956. godine – osmoljetka u Gračanici (prerastanje niže realne gimnazije u osmoljetku); 1958. godine – osmorazredne škole u Boljaniću i Lukavici (u Lukavici 5. i 6. razred); 1959. godine – Prva osnovna škola u Gračanici ("Hasan Kikić") prerasta u osmoljetku; 1961. godine – otvorene osmoljetke u Kakmužu, Lukavici i Doborovcima (5. i 6. razred); 1964. u Doborovcima; 1965. godine u Donjoj Orahovici i Miričini; 1971. godine u Stjepan Polju i Gornjoj Orahovici; 1972. godine u Malešićima i 1984. u Džakulama.

Škola učenika u privredi (kao preteča današnje Mješovite srednje škole) otvorena je u Gračanici neposredno poslije oslobođenja od fašizma, 1945., niža gimnazija 1948., a nešto kasnije i Niža stručna domaćićka škola, potom i Gimnazija, 1959. godine.¹⁴

¹³ Osman Delić, *Stotinu godina Narodne osnovne škole u Gračanici*, Gračanica 1976., 45.

¹⁴ Omer Hamzić, Počeci i razvoj Gimnazije u Gračanici, *Gračanički glasnik*, br. 28., Gračanica 2009., 73-76

Terme "Ozren" u Kakmužu, 1985.

Gračanica, 1980-tih

Hronološki redoslijed otvaranja svjetovnih (narodnih) osnovnih škola, odnosno osmogodišnjih škola od kraja prošlog stoljeća do novijih dana na prostoru predratne opštine Gračanica dugoročno je uticao i na obuhvat djece osnovnim školovanjem¹⁵. Podaci za školsku 1969./1970. školsku godinu pokazuju da se hronološki redoslijed izgradnje i otvaranja osnovnih škola gotovo u potpunosti poklapao sa stepenom obuhvata djece osmogodišnjim školovanjem na pojedinim prostorima. Uočljivo je da su, izuzev Porječine i Skipovca, sva srpska naselja u kojima je živjelo oko 90% srpskog stanovništva opštine u toj školskoj godini imala obuhvat djece osmogodišnjim školovanjem veći od 50% (G. Lohinja 56%, Karanovac 58%, Sočkovac 60%, Bosansko Petrovo Selo 78%, Kakmuž 87% i Boljanić 100%). Izuzimajući dvije gradske osnovne škole u kojima je obuhvat bio 81% ("Hasan Kikić") i 70% ("M. T. Učo"), te škole u Lukavici sa 76%, Miričini sa 65%, D. Lohinji sa 56%, i Doborovcima sa 50% obuhvata, u svim ostalim muslimansko-bošnjačkim naseljima (sa više od 50% te populacije na opštini) obuhvaćenost djece osnovnim školovanjem bila je daleko ispod 50%.

Pismenost, odnosno nepismenost kao elementarni pokazatelj opštekulturnog nivoa pojedinih područja i naselja na opštini direktna su posljedica sporijeg ili bržeg razvoja škola i školske mreže. Nije potrebno posebno naglašavati da su muslimansko-bošnjačka naselja u jednom dugom vremenskom periodu u tom pogledu bila u znatnom zaostajanju iza srpskih.

U pogledu pismenosti, proporcionalne razlike su ostale i u kasnijem periodu, s tim što je ukupan broj nepismenih srazmjerno smanjivan. To se svakako odrazilo i na broj studenata i kadrova sa višom i visokom stručnom spremom po pojedinim područjima. Normalno je da su ti kadrovi i jedne i druge nacionalnosti podjednako bili skoncentrisani

u samoj Gračanici kao kulturno-administrativnom i privrednom središtu opštine. Međutim, u srpskim selima bilo ih je dva puta više u odnosu na bošnjačka¹⁶. To je ujedno i uzrok, ali i posljedica opštekulturnog i socijalno-ekonomskog zaostajanja bošnjačkog naroda na ovom području, ali i širom Bosne i Hercegovine. To su činjenice koje same po sebi otvaraju mnoga pitanja.

Odgovore na neka od njih nude nam **podaci o nacionalnoj strukturi učitelja i nastavnika** koji su dugi niz godina radili u našim školama. Za ilustraciju uzimamo Osnovnu školu "Hasan Kikić" u Gračanici u kojoj je u dugom vremenskom periodu od stotinu godina, tj. od osnivanja te škole 1886. godine do 1986. godine bila nacionalna struktura nastavnika kao u tabeli 11.

Podaci iz tabele 11 pokazuju: u sva četiri posmatrana istorijska perioda, osim posljednjeg (1965.-1985.) u ovoj školi koja egzistira u sredini sa izrazito bošnjačkim većinskim stanovništvom dominirali su učitelji i nastavnici nemuslimanske nacionalnosti (pretežno Srbi i znatno manje Hrvati), najviše tokom austrougarske uprave, zatim između dva svjetska rata i izrazito u periodu poslije Drugog svjetskog rata, sve do 1965. godine. Nastavnici iz bošnjačke nacionalnosti neznatna natpolovična većina postaju tek poslije 1965. godine, ali su u stogodišnjem periodu rada te škole u prosjeku bili u manjini (34%), što se odnosi i na čitav period poslije Drugog svjetskog rata (42%) kao i na prethodni (1886. – 1943.) kada je bilo svega 15% učitelja Bošnjaka.¹⁷

U strukturi nastavnog osoblja u seoskim školama u dominantno bošnjačkim naseljima još je bilo izrazitije prisustvo nastavnika srpske nacionalnosti. To se danas najčešće objašnjava kao izraz smišljene politike prošlih vladajućih režima koji su i putem škol-

¹⁵ Za ilustraciju navodimo podatke iz školske 1969./1970. školsku godinu koji se daju u Tabeli 23.

¹⁶ To potvrđuju i podaci iz popisa stanovništva iz 1981. godine koji se daju u Tabeli broj 22 na kraju ovog rada.

¹⁷ Osman Delić, *Nav. djelo*, 194-198.

Period	1886.-1918.	1918.-1943.	1947.-1964.	1965.-1985.
Broj učitelja bošnjačke nacionalnosti	5 ili 14%	7 ili 16%	27 ili 27%	48 ili 62%
Broj učitelja ostalih nacionalnosti	30 ili 86%	36 ili 84%	74 ili 74%	29 ili 38%
UKUPNO:	35 ili 100%	43 ili 100%	101 ili 100%	77 ili 100%

Tabela 11. Podaci o nacionalnoj strukturi učitelja i nastavnika, OŠ "Hasan Kikić" u Gračanici

skog sistema razgrađivali nacionalni identitet Bošnjaka (vjeru, tradiciju, kulturu jezik i sl.). Sve to međutim, zaslužuje dublju i objektivnu analizu, drugačiji i kompleksniji pristup, rasvjetljavanje uzroka i posljedica takvog stanja sa više aspekata, objektivno, nepristrano – ali na bošnjačkoj strani prema potrebi i samokritički.

7. Političke prilike i njihov utjecaj na društveno-ekonomski razvoj opštine

Zahvaljujući izrazito potenciranim ustaničko-partizanskim zaslugama s jedne i prirodnim resursima s druge strane, odmah poslije Drugog svjetskog rata počinje period vidnog prosperiteta ozrenskih sela tadašnjeg gračaničkog sreza. Od 1949. godine nastavljeni su istražni radovi azbestne rude na području Bosanskog Petrovog Sela, započeti uoči Drugog svjetskog rata. Uskoro je prorađio i rudnik kao savezno preduzeće i prva socijalistička uzdanica u ovom kraju. Ubrzano je izrastao kolektiv takozvanih "zelenih" rudara pod Ozrenom, čiji je simbol bila ogromna zgrada direkcije "Azbesta", izgrađena u duhu socrealističke arhitekture, usred Bosanskog Petrovog Sela. U prvoj polovini 1950. godine, na lokalitetu udaljenom 1800 m od željezničke stanice otvoren je i rudnik uglja, početnog kapaciteta 350 tona, ali sa njim nije bilo sreće kao sa azbestom. I kapaciteti za proizvodnju cigle i crijepa u Sočkovcu ubrzano su modernizovani i osposobljavani kao republičko preduzeće. Sve što se tih godina radilo i gradilo na Ozrenu, tada izvikanom partizanskom ustaničkom kraju, bilo je od saveznog ili republičkog značaja, čak i malo

dječje odmaralište – koje objektivno nije bilo ni od kakve šire važnosti.

Najviše radnika u industrijskim pogonima "Azbesta" i "Ciglane", zatim Šumske manipulacije i pilane "Jadrina" (od 1954. godine) "regrutovalo" se iz pomenutih ozrenskih sela. Ozrenici su se u velikom broju zapošljavali i na željeznici, a bio je otvoren i proces masovnog zapošljavanja u opštinskoj i sreskoj administraciji, posebno za borce i potomke "slavnih ustanika sa Ozren-planine". S obzirom na blizinu pruge i mogućnost putovanja, mnogi su privremeno ili stalno zaposlenje nalazili i u industrijskim pogonima Lukavca, Tuzle i Doboja. Ostatak sreza, uključujući i samu Gračanicu, prolazio je kroz dugotrajnu privrednu i svaku drugu stagnaciju i nazadovanje. Protivvrječnosti privrednog razvoja sreza u tom periodu ilustruju sljedeći podaci: krajem 1952. godine u privredi Sreza (bez privatnog zanatstva) bilo je zaposleno ukupno 1043 radnika, od čega na ozrenskoj strani preko 50%. Samo u Rudniku azbesta u Bosanskom Petrovom Selu 199 i Ciglani "Sočkovac" 348 zaposlenih (uz napomenu da su u tim preduzećima u velikom broju radili i radnici iz Gračanice, Orahovice i nekih drugih sela s desne strane Spreče).

Situacija se nije bitnije mijenjala ni u narednom periodu. I dalje je više od 50% zaposlenih na gračaničkom srezu bilo skoncentrisano u Bosanskom Petrovom Selu i Sočkovcu. U privredi "ostatka sreza" dominirale su male zanatske radionice u državnom i zadružnom sektoru, sa po nekoliko desetaka radnika, među kojima se isticala Obučarsko-opančarska zadruga, Sreska krojačka radionica, Sreska metalska, stolarska i još neke

manje radione, dućani i seljačke radne zadruge. Proizvodni asortiman i stepen razvijenosti ovog područja tih ranih 50-setih godina bio je doslovno u znaku *opanka i drljače*. Naime, u obučarskim radionicama po Gračanici dugo će glavni proizvod biti opanak, a u metalskoj radionici "Metalac" klinovi za drljače i akcijaška vozila pod nazivom "Japaner". Na drugoj strani Spreče su se rješavala krupna tehnološka pitanja suhe ili mokre separacije azbesta, vršilo se dokazivanje rudnih rezervi (1954.), modernizacija proizvodnje kako bi se dobilo kvalitetnije vlakno azbesta itd. Dolazile su ekipe stručnjaka iz saveznog centra Beograda, za njima su dolazila investiciona sredstva, u Bosanskom Petrovom Selu primjećivali su se vidljivi znakovi "novog sretnijeg društva i vremena". U okviru tadašnje Zemljoradničke zadruge, osnovana je pilana na bogatim resursima ozrenskih šuma i nesumnjivo velikoj tradiciji pilane (koja je u tom selu osnovana još za vrijeme austrougarske uprave, privatnim kapitalom iz "prijeka"), izniču prvi stambeni objekti u društvenom vlasništvu za stručnjake "Azbesta", za potrebe željeznice, pilane i sl. Slična ulaganja u modernizaciju proizvodnje vršena su u Ciglani i crepani Sočkovac, kojoj se početkom 1959. godine priključuje i Ciglana s desne strane Spreče na Grabovcu, kao i preduzeće za proizvodnju građevinskog materijala iz Gračanice.

Zahvaljujući snažnim investicionim zahvatima na "Azbestu" i aktiviranju pogona pilane na velikim šumskim resursima, te podizanju drugih pratećih i infrastrukturnih objekata (zadruga, škola, dom kulture), Bosansko Petrovo Selo izrasta u drugi po veličini urbani centar na srezu i najznačajnije privredno područje Ozrena. Stoga nije ni čudo što je pri prvoj poslijeratnoj administrativnoj-upravnoj reformi, nakon ukidanja sreza gračaničkog, 1956. godine, postalo centar najveće opštine na Ozrenu, koja je, pored više srpskih sela s lijeve strane, zahvala i nekoliko najmnogoljudnijih bošnjačkih

naselja s desne strane Spreče (Donja i Gornja Orahovica, Miričina i Rašljeva).

Tako Gračanica u administrativnim reformama 1955. i 1956. godine po prvi puta u svojoj istoriji gubi status kotarskog ili sreskog sjedišta i postaje sjedište opštine unutar sreza Tuzlanskog kao i Bosansko Petrovo Selo. To je bilo posljedica njenog izrazitog društveno-ekonomskog zaostajanja, ali i naslijeđenih kulturno-istorijskih i političkih prilika i neprilika u ratnom i poratnom periodu.

Iako su ozrenska sela Sočkovac, Karanovac i Boljanić ostala u sastavu opštine Gračanica, odvajanjem Bosanskog Petrovog Sela od Gračanice i formiranjem opštine na Ozrenu ispunila se potajna želja jednog broja komunističkih kadrova na Ozrenu i njihovih pokrovitelja iz jačih političkih centara, koji su bili uvjereni da će bolje prolaziti u "svojoj" opštini, odvojenoj od Gračanice.

To, međutim, nije dugo potrajalo. Iluzije o blagodatima svoje opštine "na svom terenu" raspršile su se 1961. godine, kada je sa višeg mjesta odlučeno da se ta opština ukine i ponovo, svojim najvećim dijelom, pripoji Gračanici. Ukidanje te opštine uslijedilo je kao administrativna mjera, ali i ekonomska nužnost. To objašnjenje, međutim, nikada nije ozbiljno prihvaćeno na Ozrenu, opština nikad nije bila izbrisana iz sjećanja mnogih tamošnjih zaslužnika, a onima koji su to ukidanje izveli nikada nije oprošteno.

Od tog famoznog ukidanja, pa do prvih višestranačkih izbora 1990. godine u ovom kraju tinjala je tiha politička konfrontacija između Gračanice (sa bošnjačkim okruženjem) i Bosanskog Petrovog Sela kao neformalnog centra ozrenskih Srba. Iako je ta konfrontacija zataškavana iza debelih zidova Opštinskog komiteta ili se u ekstremnim slučajevima završavala intervencijom i autoritetom "zaduženih drugova" iz Centralnog komiteta Savez komunista, ona je dolazila do izražaja u raznim slučajevima, najčešće pod plaštom sukoba i nesporazuma oko školske

mreže, puteva, razvojne politike, važnijih opštinskih fotelja itd.

Ako su i dolazili do javnosti, ti sukobi, razumljivo, nisu nazivani pravim imenima, već borbom mišljenja i principijelnim razjašnjavanjem "drugova" na liniji tekuće partijske politike. Bilo ih je krupnijih i beznačajnijih, važnijih i manje važnijih, a manifestovali su se u raznim formama i na raznim nivoima: od vrhova opštinske vlasti i moći do preduzeća i ustanova. Rijetko kada su se kvalifikovali kao međunacionalne netrpeljivosti i podvajanje, mada su to po svojoj suštini u najvećoj mjeri i bili.

Pogodna klima za bujanje takvih strasti nastaje 70-setih godina prošlog stoljeća sa početkom prve velike i ozbiljne društvene reforme u socijalističkoj Jugoslaviji. Između ostalih promjena u društvenom i privrednom sistemu, došlo je do ukidanja raznih državnih dotacija i intervencija u privredi i do uskraćivanja povoljnih investicionih kredita iz državnih fondova privrednim granama i preduzećima, čiji proizvodi i usluge nisu imali kupca na domaćem i stranom tržištu. Drugim riječima, država je prestala biti "krava muzara" za neuspješna preduzeća i proizvođače gubitaka, bez obzira pod čijom su zaštitom bila i bez obzira na tzv. revolucionarne partizanske tradicije krajeva u kojima su tavorila. I u bankarskom sistemu postepeno je napušтана praksa dodjele krupnih investicionih kredita tzv. gigantima socijalističkog razvoja koji su i bili najveći gubitaši, a najčešće pod pokroviteljstvom nekog revolucionarnog autoriteta, zaduženog za razvoj svog kraja. Umjesto da novac trpa u te "vrece bez dna", država se sve više okreće malim i srednjim prosperitetnim preduzećima koja su, uz mala ulaganja, osposobljavana za atraktivne proizvode sa unaprijed poznatim kupcem i tržištem.

Predznak – "savezno", "republičko" ili "lokalno" ispred naziva preduzeća odjednom nije više imao nikakav značaj. Na tržištu (naravno u tim i takvim društvenim uslovi-

ma) više nije moglo biti privilegovanih kao do tada, iako su mnoge anomalije socijalističkog privređivanja i dalje ostale.

U tako promijenjenim uslovima "Bosna azbest", pa i "Sočkovac", dotadašnje uzdanice privrednog razvoja, prvenstveno tog dijela ozrenskog kraja, a i čitave opštine Gračanica, zapadaju u velike teškoće i doživljavaju opštu stagnaciju. Prelaskom na poslovanje po novom, modernijem privrednom računu javljaju se ogromni gubici, za čiju sanaciju je bilo teško pronaći sanacione kredite – iako je iza njih kao garant stajala opština. Prijetila je opasnost od zatvaranja nerentabilnih pogona i otpuštanja radnika. To se tumačilo kao atak na ozrenski kraj i ugrožavanje tamošnjeg naroda, pogotovo nakon krupnog investicionog promašaja 1973. godine u "Bosna azbestu" koji se kvalifikovao kao privredna katastrofa tog kraja. Veliki gubici u Sočkovcu, uskraćivanje investicionih kredita za njihovo pokriće, prijetili su da "potope" privredu čitave opštine.

U traženju rješenja za spas tih preduzeća, tadašnji opštinski funkcioneri pretvarali su se u njihove komercijalne i finansijske službenike. Ipak, stalno su prozivani da se nedovoljno zalažu za ozrenski kraj i da namjerno koče njegov razvoj da bi razvijali Gračanicu. Nisu mogli ili nisu htjeli spoznati da su novi vjetrovi kakve-takve ekonomske liberalizacije (u jugoslavenskim socijalističkim uslovima) pogodovali privrednom oporavku same Gračanice. U tako izmijenjenim uslovima, na temeljima rasformiranih i likvidiranih zanatskih radionica za izradu sita i rešeta, opanka, džempera, klinova za drljače, nekadašnjih zemljoradničkih zadruga, po Gračnici počinju izrastati mali proizvodni pogoni i fabrike, koji za svoje proizvode imali tržište.

Sve više radnika iz Gračanice, ali i iz okolnih bližih muslimansko-bošnjačkih i srpskih sela nalazilo je stalno zaposlenje u pogonima budućeg "Feringa", "Jadrine", "Fortune", "Olimpa", "Štamparije" i dr. Od 1965. godine do 1976. godine zaposlenje na opštini našlo

je preko 2000 novih radnika i jedne i druge nacionalnosti.

Mnogi bezemljaši i siromasi iz udaljenih muslimansko-bošnjačkih sela sjeverno od Gračanice tih godina odlaze masovno u pečalbu, u zemlje zapadne Evrope ili u razvijenije republike bivše Jugoslavije. Svojim porodicama šalju novac, a i sami utiču na poboljšanje standarda, prave se nove modernije kuće, putevi, vodovodi... A da i ne spominjemo udio tih radnika u deviznom prilivu, koji je bio od velikog značaja za ekonomiju tadašnje Jugoslavije.

Nespremnost i odbijanje takozvane šire društvene zajednice, odnosno državnih fondova i banaka da beskonačno ulažu kapital u "Azbest" i "Sočkovac" (kao lokalne socijalističke gigante na staklenim nogama) i u isto vrijeme njihova podrška razvoju malih zanatskih radioničica obučara, krojača i metalaca po Gračanici, koje postepeno izrastaju u modernije pogone, tih godina se na Ozrenu kvalifikovalo kao favorizovanje jednog naroda, odnosno kraja, na račun drugog i kao nepravda koja se nanosi tom drugom narodu – što naravno nije imalo nikakvog osnova, ali je izazivalo određene političke implikacije.

Stoga se radi "mira u kući" i stavova viših političkih instanci u jednom dugom vremenskom periodu poslije Drugog svjetskog rata u opštinskoj kadrovskoj politici tolerisao princip paritetne, odnosno jednake zastupljenosti predstavnika i jednog i drugog naroda gotovo u svim centrima odlučivanja bez obzira što to nije bilo u skladu sa brojem stanovnika na opštini. To se primjenjivalo i prilikom planiranja privrednog razvoja, školske mreže, elektrifikacije. Nije se polazilo od zatečenog stanja, odnosno startne pozicije, sa stanovišta razvijenosti i na jednoj i na drugoj strani. Drugim riječima, zahtjev se svodio na sljedeće: jedan pogon na jednoj, jedan na drugoj strani, jedna škola na jednoj, jedna na drugoj strani itd. U isto vrijeme zanemarivane su objektivne potrebe Gračanice kao centra sreza ili opštine, pa se politički sukob na toj rela-

ciji često tretirao kao opšti sukob sela i grada. Svako odstupanje od pomenutog principa u korist Gračanice, ma koliko bilo nametnuto nekim objektivnim i zajedničkim potrebama za čitav srez, odnosno opštinu, podgrijavalo je dodatne manje ili veće političke konflikte i nesporazume koji su u svojoj osnovi imali nacionalnu netrpeljivost i pristrasnost, iako se, naravno, najčešće nisu tako kvalifikovali.

Bilo je mnogo takvih situacija u prošlosti, ali su one najčešće rješavane moćnom arbitražom sa više partijske instance i manje-više nijesu izlazile u javnost. Sa liberalizacijom društvenih odnosa i popuštanjem partijske stege, ti su se konflikti pokušavali rješavati uz više demokratije pa su zato postajali vidljiviji.

Za ilustraciju navodimo nesporazum u vezi sa realizacijom programa modernizacije školske mreže na opštini sredinom 1972. godine. Odbornici tadašnje Skupštine opštine nikako se nisu mogli sporazumjeti oko prioriteta izgradnje i modernizacije škola, mada je bilo očigledno da su škole u bošnjačkim područjima bile u daleko lošijem stanju u odnosu na školske objekte u srpskim naseljima, a da se o procentu obuhvata djece punim osnovnim školovanjem i mreži osmogodišnjih škola i ne govori. Ukazivanje na tu realnost od strane nekih odbornika kvalifikovalo se kao nacionalistički istup, pa se i tu morao umiješati neizbježni komitet.¹⁸

Kada je po sili zakona Osnovna škola u Bosanskom Petrovom Selu izgubila status osnovne organizacije udruženog rada (t.j. pravnog lica) i 1980. godine pripojena školi u Kakmužu, to je izazvalo mali politički zemljotres u Bosanskom Petrovom Selu, a vrhunac nezadovoljstva prouzrokovala je ista takva, u suštini formalna promjena statusa Zdravstvene stanice u Bosanskom Petrovom Selu u drugoj polovini 1983. godine. Prijetilo se demonstracijama i traženjem pravde u

18 Zbog javnog iznošenja svojih stavova "po tom pitanju" grdne probleme sa Partijom imali se tadašnji učitelji i ugledni partijski aktivisti Dževad Sarajlić i Ibrahim Hasanbegović

Sarajevu i Beogradu. Otvoreno se govorilo o svjesnom ekonomskom i kulturnom zapostavljanju čitavog ozrenskog kraja i njegovoj društvenoj marginalizaciji, neki prvoborci NOR-a sa tog terena prijetili su vraćanjem partijskih knjižica, podgrijavajući nezadovoljstvo tamošnjeg srpskog stanovništva javnim istupima i negodovanjem u stilu: "Prvo nam ukidoše Opštinu, zatim školu, pa sad i zdravstvenu stanicu, pitamo se šta je sljedeće na redu?". Kao i raniji slični nesporazumi i ovi su prividno izglađeni nekim blažim oblikom partijske intervencije te serijom razgovora u komitetu i na "licu mjesta".

Nije, međutim, bilo ni snage ni političke volje da se stvarnim činjenicama pogleda u oči, pa su navedeni i drugi slučajevi kao argumenti "o ugroženosti i ekonomskom iscrpljivanju srpskog naroda ozrenskog kraja", 1990. godine preuzeti kao temeljne tačke u političkom programu lokalnog SDS.

No, činjenice govore da se radilo upravo o obrnutom procesu.

Dugotrajno kulturno i ekonomsko zaostajanje bošnjačkih dijelova opštine i njen izrazito neravnomjeran razvoj, već početkom 70-tih godina nije se mogao više pravdati nekim objektivnim okolnostima, a politički "gurati pod tepih". Delikatnost ovog problema za vladajuće strukture proizlazila je iz činjenice da su dijelovi opštine nastanjeni bošnjačkim življem, koje je činilo izrazitu većinu na opštini, iz godine u godinu sve više zaostajali za naseljima sa srpskom većinom. Narasle razlike i protivrječnosti nisu se više mogle pravdati i objašnjavati samo prirodnim, geografskim ili pak istorijskim nasljeđem ili ne bar samo tim argumentima. Postajalo je sve jasnije da su te duboke razlike posljedica jedne smišljene i svjesno dirigovane razvojne politike tadašnjih vladajućih krugova i pojedinaca koji su, koristeći, naravno, prirodne i druge prednosti, forsirali razvoj srpskih, poglavito ozrenskih naselja, dok je Gračanica kao sjedište sreza, a kasnije i Opštine zajedno

sa svojim sjevernim bošnjačkim okruženjem doživljavala stagnaciju i nazadovanje.

Da bi se bar donekle ublažile posljedice takve politike i preduhitрили eventualni politički nesporazumi i veći lomovi, među bošnjačkim i srpskim kadrovima, poslije velikih natezanja, postignuta je saglasnost da se o tom problemu kao tabu temi najzad otvori rasprava, prvenstveno na osnovu ozbiljnih činjenica i bez političke i nacionalne pristrasnosti. Zahvaljujući tako stvorenoj političkoj klimi, 1976. godine urađena je Analiza stepena razvijenosti mjesnih zajednica sa programom mjera za ravnomjerniji razvoj opštine, koja je bila stručna podloga za buduće planiranje i razvoj opštine. Objektivnim pokazateljima potvrđeno je ono što se i prije znalo: zaostajanje bošnjačkih dijelova opštine iako to, iz razumljivih političkih razloga, nigdje nije tako izričito naglašavano i kvalifikovano.

Poslije usvajanja pomenute analize i Programa za ravnomjerniji razvoj opštine doista je i preduzeto više konkretnih mjera za ubrzaniji razvoj najnerazvijenijih krajeva, posebno na sanaciji i izgradnji putne mreže, podizanju školskih objekata, bržem razvoju poljoprivrede i sl. Međutim, do ujednačavanja razvoja objektivno nije moglo doći, jer razvijeni nisu mogli stati i čekati nerazvijene, što je prirodna i ekonomska zakonitost, pa su razlike ostale, a neke su čak drastično produbljene.

Ipak, brojni pokazatelji iz pomenutih materijala i drugi statistički podaci iz tog vremena ostaju dobra osnova da se objektivno pokaže koji je narod poslije Drugog svjetskog rata, tj. u prošlom sistemu bio ugrožen i od koga i koji se narod razvijao na račun onog drugog. Ti pokazatelji nedvosmisleno otkrivaju naličje jedne politike koja je za sve nedacé vlastitog naroda, u prvom periodu tzv. borbe za demokratiju, optuživala nepravedni komunistički režim, a kasnije onaj drugi narod "koji nas je ugrožavao vjekovima".

Odatle, od te tačke do poziva na osvetu i "izbavljenje" trebalo je samo napraviti još je-

Stepen razvijenosti	Bošnjaci	Srbi	Jugoslaveni	Hrvati	Ostali	UKUPNO
RAZVIJENI (ukupno stanovnika)	16018	10209	1751	120	536	28634
% od te nacionalnosti	42	77	86	89	74	-
% od ukup.stan.opšt.	29	29	-	-	-	53
NEDOV. RAZVIJENI (ukupno stanovnika)	18846	1247	230	15	156	20494
% od te nacionalnosti	49	9	11	11	23	-
% od ukup.stan.opšt.	35	2	-	-	-	38
NERAZVIJENI (ukupno stanovnika)	3325	1770	66	-	22	5183
% od te nacionalnosti	9	3	3	-	3	-
% od ukup.stan.opšt.	6	3	-	-	-	9
UKUPNO	38189	13226	2047	135	714	54311
% od stan.opštine	70,4	24,4	3,8	0,3	1,1	100

Tabela 13. Detaljni podaci o razmještaju stanovništva po zonama razvijenosti, ustanovljenim u zvaničnim opštinskim dokumentima

dan korak, što su, nažalost, srpski nacionalisti i šovinisti sa Ozrena i učinili. Niko više nije ni spominjao objektivne činjenice i argumente. Na scenu je umjesto sile argumenta izašao argument sile. Kao i u čitavoj BiH zasvirale su ratničke trube, razvijani ratni bajraci. Ozrenski Srbi su razornim projektima po Gračanici i bošnjačkim selima širom opštine Gračanica na svoj način rješavali pitanje ravnomjernijeg razvoja ovog kraja.

Rezime

Analizirani pokazatelji i činjenice razotkrivaju nam geografsko-demografske obrazovne, ekonomsko-socijalne i druge karakteristike različitih etničkih cjelina i istovremeno ukazuju na uzroke i posljedice društveno-ekonomskog zaostajanja bošnjačkih, u odnosu na srpske dijelove opštine Gračanica do 1992. godine.

Detaljni podaci o razmještaju stanovništva po zonama razvijenosti, ustanovljenim u zvaničnim opštinskim dokumentima, u kojim su mjesne zajednice razvrstane u tri

kategorije – razvijeni, nedovoljno razvijeni i nerazvijeni – daju se u tabeli 13¹⁹.

Kao što tabela pokazuje, nekadašnja razvijena područja nastanjivalo je 43% Bošnjaka ili 29% od ukupnog stanovništva opštine, 77% Srba ili 19% stanovništva opštine. Nedovoljno razvijena područja nastanjivalo je 49% Bošnjaka ili 35% od ukupnog broja stanovnika opštine, a nerazvijena područja nastanjivalo je 9% Bošnjaka ili 6% od ukupnog broja stanovnika opštine i 13% Srba ili 3% stanovnika opštine. Prema tome, većina srpskog stanovništva (77%) živjelo je u razvijenim krajevima opštine, za razliku od bošnjačke populacije, čija je većina živjela u nedovoljno razvijenom (49%) i nerazvijenom (9%) području.

Podaci izneseni u prethodnim analizama upućuju na nedvojben zaključak da je srpski narod na teritoriji predratne opštine Gračanica, u jednom dugom vremenskom periodu, imao povoljnije uslove za život i sopstveni ra-

¹⁹ Nacionalni sastav ovdje je izveden prema popisu iz 1981. godine), a zone razvijenosti prema predratnim analizama Opštinskog zavoda za plan i statistiku, uključujući i spomenutu Analizu o stepenu razvijenosti mjesnih zajednica iz 1976. godine

zvoj u odnosu na većinski bošnjački narod. Na to su, pored geografskih i socio-ekonomskih faktora, nesumnjivo uticale istorijske, društveno-političke i druge okolnosti i razlike, koje su manje-više ostavile traga i na drugim područjima u ovoj zemlji.

SUMMARY

The Administrative Territory of Municipality Gračanica from 1962 to 1992: Interethnic Relations and Differences in Development

The subjects of this research are the settlements with predominantly Serb population and the settlements with predominantly Bosniak population, which existed separately within the administrative borders of municipality Gračanica until 1992. An effort was made to identify the causes and consequences of the development of one ethnic community and the stagnation of other ethnic communities (settlements) in a small, but ethnically divided territory. Despite the ruling politics, it is obvious that, as the time passes, the general socio-economic development, and socio-economic stagnation, start to interconnect with their national structure more and more openly, especially

after 1960s when institutionally (and according to the Constitution) they became organized as local communities. After historical changes, namely after 1990, those differences "boosted" to the final limits to serve as the background for the nationalistic euphoria about the endangerment of one nation by the hand of another nation, concretely, about the endangerment of Serbs by Bosniaks. The catastrophic consequences of that euphoria considerably complicate the interethnic relations in this region even today. Therefore, the question "Who endangers whom in this case?" makes perfect sense. While searching for the answer, the author found the series of data and facts, compared them, and undoubtedly concluded that, objectively, in the specified period, Serb settlements and Serb local communities, had more convenient conditions for the development than Bosniaks. (Muslims), and secondly, that, objectively, the nationalistic euphoria about the endangerment (and exploitation) of one nation by another nation, was without any basis.

Key words: Gračanica, development, relief, economy, demography, Bosniaks, Serbs

NASELJE	Ukupno polj. zemlj. (hektara)	Bonitet (klasa) zemljišta (hektar)						II,III,IV b,V	
		II	III	IV a	IV b	V	VI	Korisno poljoprivredno zemljište	
								Površina (ha)	%
Gračanica	1047	243	80	-	333	195	96	951	90
Miričina	682	-	162	-	65	114	341	341	73
Donja Lohinja	423	145	113	57	48	60	-	366	86
Pribava	414	16	162	-	174	62	-	414	100
D. Orahovica	742	-	187	162	130	138	125	455	61
UKUPNO 1-5	3308	404	704	219	750	569	562	2527	82
Malešići	839	-	-	-	178	580	81	758	90
Stjepan Polje	693	113	243	80	221	36	-	613	87
Soko	522	-	16	-	81	308	117	405	77
G. Orahovica	753	-	-	-	243	445	65	688	90
Lukavica	941	-	153	-	-	788	-	941	100
Džakule	997	-	308	-	-	552	137	860	86
Doborovci	756	-	113	-	28	561	57	699	92
Škahovica	429	-	25	-	210	129	65	364	84
Rašljeva	471	-	-	-	89	252	130	341	72
Piskavica	187	-	48	-	79	35	25	162	85
UKUPNO 6-15	6588	113	906	80	1129	3686	677	5831	86
Vranovići	315	-	-	-	26	183	106	209	64
Prijeko Brdo	382	-	39	-	88	147	108	274	72
Babići	400	-	-	-	243	75	82	318	80
UKUPNO 16-18	1097	-	39	-	357	405	296	801	72
UKUPNO 1-18	10993	517	1649	299	2236	4760	1535	9159	83
B. Petrovo S.	779	-	460	120	37	162	-	659	84
Sočkovac	666	-	256	146	86	178	-	520	78
Karanovac	580	-	304	41	113	122	-	539	93
Kakmuž	747	48	430	65	73	131	-	682	70
Boljanić	1532	57	617	97	365	292	104	1331	87
UKUPNO 19-23	4304	105	2067	469	674	885	104	3731	82
Porječina	438	-	161	-	178	79	-	438	100
Lendići	185	-	-	-	136	49	-	185	100
UKUPNO 24-25	623	-	161	-	314	128	-	623	100
Gornja Lohinja	412	-	40	-	122	169	81	331	80
G.Skipovac	851	-	-	-	170	542	139	712	68
D.Skipovac	761	-	-	-	80	442	243	518	85
UKUPNO 26-28	2024	-	40	-	372	1153	463	1561	78
UKUPNO 19-28	6951	105	2268	469	1360	2186	567	5919	85
UKUPNO 1-28	17944	622	3916	768	3593	6946	2102	15078	84

Tabela 14: Bonitetna klasifikacija poljoprivrednog zemljišta po mjesnim zajednicama 1985. godine

NASELJE	Površina u ha	Površina polj. zemljišta		Moguća intenzivnija poljop. proizvodnja na površini u ha			Površina pod šumama	
		u hekt.	%	Ratar	Voćar	Livada	u ha	% šuma
Gračanica	1918	1047	54	323	333	295	367	19,13
Miričina	833	682	82	162	65	114	256	30,73
Donja Lohinja	1286	423	65	258	48	60	421	32,74
Pribava	-	414	-	178	174	62	-	-
D. Orahovica	1511	742	49	187	130	138	539	35,67
Malešići	1166	839	72	-	178	580	248	21,27
Stjepan Polje	1095	693	63	356	221	36	216	19,74
Soko	955	522	55	16	81	308	313	32,77
G. Orahovica	1103	753	68	-	243	445	277	25,11
Lukavica	1523	941	62	153	-	788	409	26,85
Džakule	1724	997	58	308	-	552	555	32,17
Doborovci	1232	756	61	113	25	561	311	25,24
Škahovica	811	429	53	25	210	129	312	38,47
Rašljeva	723	471	65	-	89	252	208	28,77
Piskavica	562	187	33	49	79	35	235	41,81
Vranovići	496	315	63	-	26	183	115	23,19
Prijeko Brdo	642	382	59	39	88	147	192	29,91
Babići	814	400	49	-	243	75	207	25,46
UKUPNO 1-18	18394	10993	60	2167	2233	4760	5181	28,15
B. Petrovo S.	2527	779	31	460	37	162	1326	52,47
Sočkovac	1288	666	52	256	86	178	647	50,23
Karanovac	1562	580	37	304	113	122	858	54,93
Kakmuž	2837	747	26	478	73	131	1904	67,11
Boljanić	4784	1532	32	674	365	292	2684	56,1
Porječina	1300	438	34	161	178	99	726	55,85
Lendići	870	185	21	-	136	49	-	-
Gornja Lohinja	1073	412	38	40	122	169	557	51,86
G. Skipovac	2060	851	41	-	170	542	936	45,57
D. Skipovac	2005	761	38	-	80	442	839	41,85
UKUPNO 19-28	20306	6951	34	2373	1360	2186	10477	51,59
UKUPNO 1-28	38700	17944	46	4540	3593	6946	15658	41,4

Tabela 15: Poljoprivredno zemljište i šume po mjesnim zajednicama (naseljima) opštine Gračanica 1985. godine

Naselje	1879			1885			1895			1910			1921
	Stanov.	Domać.	ST/D.	Stanov.	Domać.	ST/D.	Stanov.	Domać.	ST/D.	Stanov.	Domać.	ST/D.	Stanov.
Gračanica	3012	613	4,91	3350	661	5	3862	743	5,2	4222	886	4,5	4058
Miričina	475	99	4,8	537	106	5	646	101	6,4	680	131	5,1	697
Donja Lohinja	98	17	5,8	96	18	5,3	433	63	6,8	437	67	6,5	464
D.i G. Orahovica	1163	207	5,6	1331	232	5,7	1869	271	6,9	1800	323	5,57	1708
Malešići	547	106	5,2	662	102	6,5	745	126	5,9	745	150	4,96	793
Stjepan Polje	610	129	4,7	716	134	5,3	809	142	5,7	897	151	5,9	901
Soko	761	153	5	994	153	6,5	795	159	5	983	200	4,9	1019
Lukavica	1066	182	5,8	1171	182	6,5	1273	225	5,6	1299	273	4,75	1217
Džakule	727	130	5,5	718	130	5,5	823	146	5,6	889	161	5,52	887
Doborovci	533	109	4,9	533	111	4,8	629	126	5	747	148	5,04	789
Škakovica	341	49	6,9	321	50	6,4	422	74	5,7	461	91	5,06	423
Rašljeva	292	56	5,2	328	63	5,2	419	70	6	398	74	5,37	-
Piskavica	161	36	4,8	149	35	4,2	214	38	5,6	264	51	5,17	265
Vranovići	248	42	5,9	276	53	5,4	354	59	6	377	73	5,16	372
Babići	278	55	5	330	51	6,4	432	76	5,7	547	91	6,01	589
UKUPNO:	10312	1983	-	11512	2024,3	-	13725	2419	-	14746	2870	5,13	14179
B.Petrovo Selo	460	73	6,3	535	81	6,6	606	87	7	797	134	5,9	817
Sočkovac	274	45	6	314	48	6,5	342	55	6,2	399	79	5,05	392
Karanovac	205	35	5,8	233	35	6,6	305	53	5,7	367	83	4,4	376
Kakmuž	554	81	6,8	669	104	6,4	765	117	6,5	853	162	5,2	845
Boljanić	1003	171	5,8	1132	179	6,3	1215	197	6,2	1425	248	5,7	1438
Porječina	282	43	6,5	327	48	6,8	337	49	6,8	403	65	6,2	375
Lendići	46	9	5,1	59	11	5,3	-	-	-	-	-	-	-
Gornja Lohinja	262	40	6,5	272	42	6,5	-	-	-	-	-	-	-
D.i G. Skipovac	696	106	6,5	779	122	6,1	921	132	6,6	1045	193	5,4	1038
UKUPNO:	3782	543	-	4320	626,8	-	4391	690	-	5289	964	5,5	5281
SVEUKUPNO:	14094	2526	5,5	15832	2651,1	5,7	18116	3109	5,9	20044	3834	5,22	19460

Tabela 16: Broj stanovnika, broj i veličina domaćinstava po naseljima na teritoriji predratne opštine Gračanica po popisima 1878.- 1921. godine. Napomene: U svim popisima iz tabele Pribava je u sastavu Gračanice, a Priješko Brdo u sastavu Sokola. U popisu za 1895, 1910 i 1921.godinu, G. Lohinja je u sastavu sa D.Lohinjom, a Lendići sa Gračanicom.

Naselje:	1948			1953			1961		
	Stanov.	Dom.	S/D	Stanov.	Dom.	S/D	Stanov.	Dom.	S/D
Gračanica	5181	1053	5,4	5502	1143	4,8	6856	1527	4,5
Miričina	1382	233	2,9	1574	288	2,5	1922	400	4,8
D. Lohinja	568	98	5,8	621	114	5,4	753	148	5
Pribava	500	120	4,1	600	150	4	800	200	4
D. Orahovica	1610	276	5,8	1853	328	5,6	2479	467	5,3
Malešići	1350	232	5,8	1541	259	6	1876	330	5,7
Stjepan Polje	1408	259	5,4	1574	297	5,3	1964	368	5,3
Soko	1332	251	6,1	1386	236	5,9	1499	278	5,4
G. Orahovica	1517	247	6,1	1737	283	6,1	1811	317	5,7
Lukavica	1570	281	5,6	1760	297	5,9	2048	390	5,8
Džakule	1423	262	5,4	1538	286	5,8	1750	347	5
Doborovci	1151	225	5,1	1266	255	4,9	1536	307	5
Škahovica	674	122	5,5	753	140	1,4	846	167	5
Rašljeva	723	128	5,6	818	152	5,4	924	184	5
Piskavica	430	81	5,3	451	82	5,5	487	98	5
Vranovići	584	112	5,2	647	118	5,5	770	133	5,8
Prijeko Brdo	200	50	4	300	80	3,8	400	100	4
Babići	926	168	5,5	1046	202	5,2	1269	243	5,2
UKUPNO:	22529	4198	5,4	24967	4710	4,5	29990	6004	5
B. Petrovo S.	1253	229	5,8	1428	308	4,6	1880	463	4
Sočkovac	553	115	4,8	718	163	4,4	905	207	4,4
Karanovac	420	95	4,4	496	112	4,4	694	165	4,2
Kakmuž	1258	230	5,5	1382	253	5,4	1695	380	4,5
Boljanić	2021	392	5,1	2119	443	4,8	2367	531	4,5
Porječina	702	131	5,3	742	147	5	863	185	4,6
Lendići	229	38	6	267	39	6,8	285	63	4,5
Gornja Lohinja	256	42	6	267	48	5,6	380	72	5,2
G.Skipovac	812	123	6,6	876	130	7,5	849	139	6,1
D.Skipovac	789	133	5,9	852	141	6	787	132	6,9
UKUPNO:	8293	1528	5,4	9147	1784	5,1	10705	2337	4,9
SVEUKUP.	30822	5726	5,4	34114	6494	5,2	40695	8341	4,5

Tabela 17: Broj stanovnika, broj i veličina domaćinstava po naseljima na teritoriji predratne opštine Gračanica po popisima od 1948-1961 godine

Naselje:	1971			1981			1991		
	Stanov.	Dom.	S/D	Stanov.	Dom.	S/D	Stanov.	Dom.	S/D
Gračanica	8477	1978	3,5	10812	3089	3,5	12711	3957	3,2
Miričina	1982	463	4,3	2272	607	3,7	2510	754	3,3
D. Lohinja	909	189	4,8	988	242	4	1091	314	3,5
Pribava	1000	250	4	1291	319	4	1682	454	3,7
D. Orahovica	3107	603	5,1	3705	858	4,3	4303	1196	3,6
Malešići	2046	405	5	2672	599	4,4	2958	748	3,9
Stjepan Polje	2555	460	5,5	3003	647	4,6	3349	1046	3,2
Soko	1510	335	4,5	1640	418	3,9	1920	532	3,6
G. Orahovica	1876	376	4,5	2026	453	4,8	2027	534	3,8
Lukavica	2287	471	4,8	2915	623	4,7	3218	995	3,2
Džakule	1953	436	4,8	2312	516	4,5	2303	597	3,8
Doborovci	1638	354	4,6	1962	442	4,4	2000	502	4
Škahovica	1064	221	4,8	1260	291	4,3	1421	380	3,7
Rašljeva	973	212	4,6	857	204	4,2	754	216	3,5
Piskavica	506	114	4,4	707	178	4	807	221	3,6
Vranovići	863	182	4,7	1016	234	4,3	1074	274	3,9
Prijeko Brdo	515	114	4,5	685	142	4,8	464	114	4
Babići	1489	289	5,1	1684	389	4,3	1830	441	4,1
UKUPNO:	34750	7452	4,6	41807	10251	14	46422	13275	53,4
B. Petrovo S.	2514	726	3,4	2856	857	3,3	2911	926	3,14
Sočkovac	1020	243	4,2	1079	320	3,4	1112	358	3,1
Karanovac	933	239	3,9	1030	309	3,3	1176	366	3,2
Kakmuž	2020	490	4,1	2218	622	3,5	2386	757	3,15
Boljanić	2450	600	4	2383	727	3,3	2321	728	3,18
Porječina	940	229	4,1	842	269	3,1	819	264	3,1
Lendići	290	71	4	297	80	3,7	315	93	3,4
Gornja Lohinja	530	101	5,2	528	145	3,6	615	157	3,9
G.Skipovac	745	139	5,3	619	136	4,5	481	132	3,6
D.Skipovac	758	154	4,9	651	140	4,6	493	151	3,2
UKUPNO:	12200	2992	4,3	12503	3605	3,6	12629	3932	3,21
SVEUKUP.	46950	10444	4,5	54310	13856	3,9	59051	17207	3,4

Tabela 18: Broj stanovnika, broj i veličina domaćinstava po naseljima na teritoriji predratne opštine Gračanica po popisima od 1971-1991 godine

IZJASNILI SE PO POPISU KAO:											
Naselje	Ukupno	Bošnjaci		Srbi		Hrvati		Jugosloveni		Ostali	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Babići	1830	1809	98,8	1	0,05	1	0,05	13	0,71	6	0,33
Doborovci	2000	1950	97,5	8	0,4	2	0,1	4	0,2	36	1,8
D. Lohinja	1091	812	74,4	215	19,7	0	-	13	1,19	51	4,67
Džakule	2303	2246	97,5	10	0,43	0	-	8	0,34	39	1,69
Gračanica	12711	10298	81	1173	9,3	50	0,39	883	6,94	307	2,41
Lukavica	3218	2920	90,7	13	0,4	3	0,09	72	2,23	210	6,52
Malešići	2958	2867	96,9	53	1,79	5	0,16	24	0,81	9	0,3
Miričina	2510	2393	95,3	7	0,28	8	0,31	54	2,15	48	1,91
D. Orahovica	4303	4090	95	23	0,53	4	0,09	85	1,97	101	2,34
G. Orahovica	2027	1987	98	4	0,2	1	0,05	21	1,04	14	0,69
Piskavica	807	729	90,3	32	3,96	0	-	38	4,7	8	0,99
Pribava	1682	1563	92,9	69	4,1	2	0,12	36	2,14	12	0,17
Prijeko Brdo	464	464	100	0	-	0	-	0	-	0	-
Rašljeva	754	741	98,3	0	-	0	-	12	1,59	1	0,13
Soko	1920	1898	98,9	0	-	1	0,05	3	0,16	18	0,94
Stjeeepan Polje	3349	3300	98,5	28	0,84	0	-	16	0,48	5	0,15
Škahovica	1421	1382	97,3	7	0,49	0	-	9	0,63	23	1,62
Vranovići	1074	1066	99,3	0	-	1	0,09	0	-	7	0,65
SVEGA:	46422	42515	91,6	1643	3,54	78	0,17	1291	2,78	895	1,93
Boljanić	2321	1	0,04	2225	95,9	11	0,47	28	1,21	56	2,41
B. Petrovo S.	2911	54	1,85	2694	92,5	18	0,62	70	2,4	75	2,58
G. Lohinja	615	1	0,16	602	97,9	1	0,16	0	-	11	1,79
Kakmuž	2385	4	0,17	2247	94,2	8	0,34	40	1,67	86	3,6
Karanovac	1176	6	0,51	1111	94,5	10	0,85	27	2,3	22	1,87
Lendići	315	31	9,8	266	84,4	1	0,32	8	2,54	9	2,86
Porječina	819	1	0,12	795	97,1	1	0,12	14	1,71	8	0,98
D. Skipovac	493	0	-	457	92,3	0	-	2	0,41	34	6,9
G. Skipovac	481	0	-	474	98,5	0	-	0	-	7	1,45
Sočkovac	1112	15	1,35	1052	94,6	7	0,63	21	1,89	17	1,53
SVEGA:	12628	113	0,89	11923	94,4	57	0,45	210	1,66	325	2,57
UKUPNO:	59050	42628	72,2	13566	23	135	0,23	1501	2,54	1220	2,07

Tabela 19: Nacionalna struktura stanovništva po naseljima opštine, popis 1991. godine

Naselje:	ZAPOSLENI 1981. GODINA						
	Ukupno zaposle- nih	Na opštini	U drugim opštinama	U drugim republika- ma	U ino- stran.	Broj stanov.	Procenat zaposl. st.
Gračanica	3687	3413	132	132	10	10812	34
Miričina	599	176	303	107	13	2272	26
D. Lohinja	194	119	37	37	1	988	20
Pribava	277	213	24	39	1	1291	21
D. Orahovica	756	320	195	231	10	3705	20
Malešići	449	159	22	257	11	2672	17
Stj. Polje	577	208	85	268	16	3003	19
Soko	289	108	8	170	3	1640	18
G. Orahovica	343	82	72	163	26	2026	17
Lukavica	556	88	50	414	4	2915	19
Džakule	381	45	29	307	-	2312	16
Doborovci	337	80	24	232	1	1962	17
Škahovica	233	86	10	136	1	1260	18
Rašljeva	155	30	56	63	6	857	18
Piskavica	126	71	7	48	-	707	18
Vranovići	150	18	4	126	2	1016	15
Prijeko Brdo	134	9	8	117	-	685	19
Babići	310	105	14	189	2	1684	18
UKUPNO:	9553	5330	1080	3036	107	41807	23
B. Petrovo S.	843	625	184	32	2	2856	29
Sočkovac	301	242	40	19	-	1079	28
Karanovac	265	179	63	20	3	1030	26
Kakmuž	603	402	155	40	6	2218	27
Boljanić	548	238	261	49	-	2383	23
Porječina	199	94	71	31	3	842	24
Lendići	88	71	4	13	-	297	30
G. Lohinja	121	90	16	14	1	528	23
G. Skipovac	52	10	4	38	-	619	8
D. Skipovac	51	14	6	31	-	651	8
UKUPNO:	3071	1965	804	287	15	12503	25
SVEUKUP:	12624	7295	1884	3323	122	54310	23

Tabela 20: Zaposlenost na opštini Gračanica po popisu iz 1981. godine

Naselje	Broj stanovnika		Index	Broj domaćinstava		Index	Poljoprivredno stanovništvo		Učešće poljoprivred. stan. u ukup. br. stan.	
	1971	1981	1981/71	1971	1981	1981/71	1981	1981/71	1971	1981
Gračanica	8477	10812	127,6	1978	3089	156,2	642	324	7,6	3
Miričina	1982	2272	114,7	463	607	131,2	160	366	8,1	16
Donja Lohinja	909	988	108,7	189	242	123,1	186	165	20,5	17
Pribava	1000	1291	129	250	319	127,6	-	183	-	15
D. Orahovica	3107	3705	119,3	603	858	142,3	519	320	16,7	9
Malešići	2046	2672	130,6	405	599	148	418	564	20,4	22
Stjepan Polje	2555	3003	117,6	460	647	140,9	557	715	21,8	24
Soko	1510	1640	108,7	335	418	124,2	399	296	26,4	19
G. Orahovica	1876	2026	108	376	453	120,5	536	563	28,6	29
Lukavica	2287	2915	127,5	471	623	132,3	445	626	19,5	22
Džakule	1953	2312	118,4	436	516	118,4	595	754	30,5	34
Doborovci	1638	1962	120,1	354	442	124,9	472	647	28,8	34
Škahovica	1064	1260	118,5	221	291	131,3	319	195	30	16
Rašljeva	973	857	88	212	204	96,7	234	165	14,9	17
Piskavica	506	707	139,8	114	178	155,3	104	126	20,6	15
Vranovići	863	1016	117,8	182	234	128,6	271	313	31,4	32
Prijeko Brdo	515	685	138,1	114	142	124,6	96	181	16,6	27
Babići	1489	1684	113,1	289	389	134,7	369	338	24,8	20
UKUPNO:	34750	41807	120	7452	10251	137,5	6322	6841	18,1	16,3
B. Petrovo S.	2514	2856	113,7	726	857	119,8	105	108	4,2	4
Sočkovac	1020	1079	105,8	243	320	131,7	105	163	10,3	16
Karanovac	933	1030	110,6	239	309	128,5	88	120	9,4	12
Kakmuž	2020	2218	109,9	490	622	127	216	249	10,7	12
Boljanić	2450	2383	97,3	600	727	121,2	442	285	18	13
Porječina	940	842	89,6	229	269	171,5	156	202	16,6	24
Lendići	290	297	102,5	71	80	112,7	-	45	-	16
G. Lohinja	530	528	99,7	101	145	143,6	-	97	-	19
G. Skipovac	745	619	83,1	139	136	97,9	314	429	57,6	71
D. Skipovac	758	651	86,1	154	140	91	297	456	60,2	75
UKUPNO:	12200	12503	102	2992	3605	123	1723	2154	14,1	17,2
SVEUKUPNO:	46950	54310	115,7	10444	13856	132,7	8045	8995	17,1	17

Tabela 21: Poljoprivredno stanovništvo opštine Gračanica po popisima iz 1971. i 1981. godine

Naselje	Broj Stanovnika	STANOVNIŠTVO STARIJE OD 15 GOD. PREMA ŠKOLSKOJ SPREMI (POPIS 1981.)								Procenat nepismenih Preko 10 god. starosti		Bračen.sa sred.školom	Broj studenata
		Bez škol. sprem.	Nezavosn. Škola	Sa osnov. školom	Sa sred. školom	Sa vi-šom školom	Sa visok. školom	Nepoznato	Ukupno iznad 15 g.				
										1971	1981	1981	1981
Gračanica	10812	1142	1594	2154	2441	308	211	19	7869	17	9	572	201
Miričina	2272	358	380	531	373	23	6	-	1671	21,5	13	146	37
Donja Lohinja	988	230	222	151	90	4	2	3	702	30,8	21	58	5
Pribava	1291	213	279	264	116	7	3	-	882	31	17	89	16
D. Orahovica	3705	613	806	718	378	34	5	6	2560	27,3	15	274	30
Malešići	2672	541	673	463	112	11	1	2	1803	39	19	129	8
Stjepan Polje	3003	620	707	557	170	20	3	-	2077	36,6	16	204	15
Soko	1640	353	450	255	107	12	2	4	1183	30	18	96	14
G. Orahovica	2026	470	442	361	116	10	1	-	1400	38,6	24	108	5
Lukavica	2915	516	726	443	168	16	8	4	1881	36,1	20	127	8
Džakule	2312	558	574	346	74	4	2	3	1561	35,6	20	65	5
Doborovci	1962	354	563	285	100	15	-	4	1321	42	19	84	7
Škahovica	1260	248	341	196	53	-	-	-	838	36,2	18	63	1
Rašljeva	857	190	211	141	36	3	-	-	581	30,7	23	30	-
Piskavica	708	145	152	146	49	4	1	5	502	39,8	14	47	7
Vranovići	1015	199	337	95	39	2	-	1	673	28,9	21	28	2
Prijeko Brdo	685	141	242	57	10	2	-	1	453	32	18	14	2
Babići	1684	354	447	232	55	4	1	1	1094	38,4	18	69	5
UKUPNO:	41807	7245	9146	7395	4487	479	246	53	29051	32,8	159	2203	368
B. Petrovo S.	2856	419	595	554	578	61	17	4	2228	15,9	13	212	54
Sočkovac	1079	187	292	196	158	7	16	3	859	19,1	12	73	11
Karanovac	1030	168	270	142	195	15	7	3	800	5,5	11	64	17
Kakmuž	2218	376	528	464	353	22	6	4	1753	17,4	14	165	23
Boljanić	2383	481	600	426	343	22	14	5	1891	26,2	17	161	47
Porječina	842	172	223	205	57	-	5	1	663	25,7	21	59	2
Lendići	297	51	39	91	50	-	-	-	231	21	9	16	1
G. Lohinja	528	110	122	100	46	2	-	1	381	29,5	21	27	3
G.Skipovac	619	122	221	78	32	1	-	1	455	22,8	16	40	-
D.Skipovac	651	122	261	73	42	2	-	-	500	26,6	18	38	9
UKUPNO:	12503	2208	3151	2329	1854	132	65	22	9761	21,9	152	855	167
SVEUKUPNO:	54310	9453	12297	9724	6341	611	311	75	38812	26,2	311	3058	535

Tabela 22: Struktura stanovništva po školskoj spremi i pismenosti po naseljima predratne opštine Gračanica (popis 1981.g)

Naselje (škola)	razred										% obuhvata V-VIII
	I	II	III	IV	I-IV	V	VI	VII	VIII	V-VIII	
Gračanica (O. š. "Hasan Kikić")	135	133	143	151	562	171	125	92	73	461	81
Gračanica (O. š. "M. T. Učo")	60	93	97	86	336	57	71	58	31	217	70
Miričina	75	67	62	51	255	55	44	37	29	165	65
Donja Lohinja	48	41	44	63	196	53	35	17	5	110	36
Donja Orahovica	121	114	106	95	436	76	46	34	24	180	41
Malešići	87	96	69	76	328	64	26	12	11	113	34
Stjepan Polje	83	103	65	68	319	29	9	7	1	46	14
Soko	40	44	44	30	158	22	12	10	8	52	33
Gornja Orahovica	62	57	57	61	237	38	14	10	7	69	29
Lukavica	77	98	80	62	317	97	44	34	29	204	26
Džakule	60	54	53	50	217	25	7	5	2	39	18
Doborovci	60	48	53	55	216	41	39	15	13	108	50
Škahovica	24	37	18	21	100	10	4	8	-	22	22
Rašljeva	40	31	28	29	128	5	2	5	1	13	10
Piskavica	15	23	13	11	62	8	7	5	5	25	40
Vranovići	16	26	20	22	84	10	2	3	6	21	25
Prijeko Brdo	21	25	19	12	77	-	-	1	-	1	1
Babići	46	51	31	27	155	7	5	1	4	17	11
UKUPNO:	1070	1141	1002	970	4183	768	492	354	249	1863	
Bos.Petrovo Selo	59	34	57	51	201	57	58	50	54	219	78
Sočkovac	26	26	23	36	111	23	13	19	12	67	60
Karanovac	44	-	-	48	92	24	11	9	9	53	58
Kakmuž	55	40	58	58	211	62	34	50	38	184	87
Boljanić	50	46	38	43	177	59	52	57	45	213	120
Porječina	25	28	25	26	104	-	-	-	6	6	31
Gornja Lohinja	13	16	13	19	61	14	12	5	3	34	56
Gornji Skipovac	23	18	25	17	83	-	1	1	-	2	2
Donji Skipovac	14	24	17	15	70	8	1	3	-	12	17
Konopljišta	5	5	4	4	18	-	-	1	2	3	17
UKUPNO:	314	237	260	317	1128	247	182	195	169	793	
SVEUKUPNO:	1384	1378	1262	1287	5311	1015	674	549	418	2656	

Tabela 23: Obuhvaćenost djece osnovnim školovanjem po naseljima opštine Gračanica u školskoj 1969/70. godini

